

Utjecaj nacionalnih parkova Paklenica i Sjeverni Velebit na lokalni razvoj

Devčić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:824708>

Rights / Prava: [In copyright](#)/Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Ana Devčić

**Utjecaj nacionalnih parkova Paklenica i Sjeverni Velebit
na lokalni razvoj**

Diplomski rad

**Zagreb
2021.**

Ana Devčić

**Utjecaj nacionalnih parkova Paklenica i Sjeverni Velebit
na lokalni razvoj**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre geografije

**Zagreb
2021.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer: istraživački (Prostorno planiranje i regionalni razvoj)* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Petre Radeljak Kaufmann

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Utjecaj nacionalnih parkova Paklenica i Sjeverni Velebit na lokalni razvoj

Ana Devčić

Izvadak: Velebitsko podgorje predstavlja najslabije naseljen i turistički najmanje posjećen dio hrvatskog primorja. Regija se u cijelosti nalazi unutar zaštićenog područja Parka prirode Velebit, a obuhvaća i dva nacionalna parka: Paklenicu i Sjeverni Velebit. U radu se ispituje utjecaj nacionalnih parkova na lokalni razvoj odabranih dijelova Velebitskog podgorja, s naglaskom na razvoj turizma. U svrhu ispunjavanja zadataka istraživanja provedena je analiza demografskih kretanja, gospodarskih aktivnosti, turističkog prometa na lokalnom području i u nacionalnim parkovima te je izvršeno intervjuiranje lokalnih dionika. Rezultati istraživanja u slučaju Nacionalnog parka Paklenica i Općine Starigrad pokazuju kako je razvoj turizma pokrenuo socioekonomsko prestrukturiranje stanovništva, ali dominantnu ulogu u tim procesima imao je kupališni turizam. Tek u suvremenom razdoblju, nakon višestrukog povećanja broja posjetitelja u odnosu na predratni period, utjecaj Parka dolazi do izražaja što se primarno ogleda u produljenju turističke sezone i razvoju selektivnih oblika turizma. Nacionalni park Sjeverni Velebit zbog manjeg broja posjetitelja te izražene depopulacije u rubnim naseljima Parka ima ograničen utjecaj na razvoj turizma te posljedično socioekonomsku preobrazbu svoje mikroregije.

71 stranica, 23 grafičkih priloga, 8 tablica, 75 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Velebitsko podgorje, Nacionalni park Paklenica, Nacionalni park Sjeverni Velebit, lokalni razvoj, turizam

Voditelj: doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann
izv. prof. dr. sc. Aleksandar Lukić
dr. sc. Ivan Šulc, poslijedoktorand

Tema prihvaćena: 13. 2. 2020.

Rad prihvaćen: 11. 2. 2021.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

The Impact of Paklenica and Northern Velebit National Parks on Local Development

Ana Devčić

Abstract: Velebitsko podgorje is the least populated and the least visited part of the Croatian coast in terms of tourism. The region is located entirely within the protected area of the Velebit Nature Park and includes two national parks: Paklenica and Northern Velebit. The paper examines the impact of national parks on the local development of selected parts of the Velebitsko podgorje, with emphasis on the development of tourism. In order to fulfill the research tasks, an analysis of demographic trends, economic activities, tourist traffic in the local area and in national parks was conducted, and local stakeholders were interviewed. The results of the research in the case of Paklenica National Park and the Municipality of Starigrad show that the development of tourism initiated socio-economic restructuring of the population, but the dominant role in these processes was played by coastal tourism. Only in the modern period, after multiple increases in the number of visitors compared to the pre-war period, the impact of the Park comes to the fore, which is primarily reflected in the extension of the tourist season and the development of selective forms of tourism. Due to the smaller number of visitors and the pronounced depopulation in the peripheral settlements of the Park, Northern Velebit National Park has a limited impact on the development of tourism and, consequently, on the socio-economic transformation of its micro-region.

71 pages, 23 figures, 8 tables, 75 references; original in Croatian

Keywords: Velebitsko Podgorje, Paklenica National Park, Northern Velebit National Park, local development, tourism

Supervisor: Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor
Aleksandar Lukić, PhD, Associate Professor
Ivan Šulc, PhD, Postdoctoral Researcher

Thesis title accepted: 13/02/2020

Thesis accepted: 11/02/2021

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Predmet istraživanja, ciljevi i hipoteze rada.....	2
1.2. Prostor istraživanja.....	3
1.3. Metodologija istraživanja.....	6
1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature.....	6
2. Teorijski okvir istraživanja.....	8
2.1. Zaštićena područja – razvoj koncepta i upravljanja.....	8
2.2. Zaštićena područja i lokalni razvoj.....	11
3. Studija slučaja Nacionalnog parka Paklenica.....	14
3.1. Opća obilježja Općine Starigrad.....	14
3.1.1. Historijsko-geografski razvoj.....	14
3.1.2. Demogeografska obilježja.....	16
3.1.3. Društveno-gospodarska obilježja.....	19
3.2. Nacionalni park Paklenica – utemeljenje i opća obilježja.....	20
3.3. Turistička valorizacija Nacionalnog parka Paklenica i Općine Starigrad.....	23
3.3.1. Razdoblje prije osnutka Nacionalnog parka Paklenica.....	24
3.3.2. Osnivanje Nacionalnog parka Paklenica i razvoj masovnog turizma na području Općine Starigrad.....	24
3.3.3. Suvremena etapa razvoja turizma.....	26
3.3.4. Karakteristike posjetitelja i posjećivanja Nacionalnog parka Paklenica.....	28
3.4. Suživot Nacionalnog parka Paklenica i Općine Starigrad.....	31
4. Studija slučaja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit.....	35
4.1. Opća obilježja naselja Sjevernog Velebita.....	35
4.1.1. Historijsko-geografski razvoj.....	35
4.1.2. Demogeografska obilježja.....	37
4.1.3. Društveno-gospodarska obilježja.....	40
4.2. Nacionalni park Sjeverni Velebit – utemeljenje i opća obilježja.....	41
4.3. Turistička valorizacija Nacionalnog parka Sjeverni Velebit i naselja sjevernog Velebita.....	44
4.3.1. Razdoblje prije osnutka Nacionalnog parka Sjeverni Velebit.....	44
4.3.2. Suvremena etapa razvoja turizma.....	45

4.3.3. Karakteristike posjetitelja i posjećivanja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit.....	49
4.4. Suživot Nacionalnog parka Sjeverni Velebit i naselja sjevernog Velebita.....	51
5. Rasprava.....	55
6. Zaključak.....	61
Literatura.....	63
Izvori.....	70
Popis slika.....	VII
Popis tablica.....	VIII

1. Uvod

Zaštićena područja zanimljiva su u geografskom diskursu jer prekrivaju sve veći dio Zemljine površine, pa tako i teritorija Republike Hrvatske. Ovisno o kategoriji zaštite, svojim proglašenjem mogu dovesti do restrikcija u konvencionalnom načinu korištenja zemljišta, ali i do razvoja turizma te drugih povezanih djelatnosti. Na taj način nesumnjivo generiraju veće ili manje promjene u prostoru u kojem se nalaze (Greifswald i Würzburg, 2014).

Hrvatska je iznimno bogata prirodnim vrijednostima, što se očituje i u brojnosti zaštićenih područja koja prikrivaju gotovo desetinu njezine ukupne površine. Kao perjanica zaštite ističe se prostor Velebita, najveće hrvatske planine koja na svojoj površini od približno 2 270 km² obuhvaća gotovo sve kategorije zaštićenih područja (Bioportal, 2020). Već sama činjenica da se radi o zaštićenom području visoke razine nameće zaključak kako je utjecaj čovjeka na tom prostoru malen, a ljudska djelatnost ograničena, iako neki primjeri drugih područja visoke razine zaštite u Republici Hrvatskoj pokazuju visok utjecaj na određene elemente razvoja, poput nacionalnih parkova Krka i Plitvička jezera. Dodatno poznavanje demografske i društveno-gospodarske stvarnosti velebitskog područja, navedeno može samo snažnije potvrditi. Primjerice, regija Velebitskog podgorja od ostatka se hrvatskog primorja, između ostalog, izdvaja najslabijom naseljenošću (Husanović-Pejnović, 2010; Turk i dr., 2017) i najmanjom turističkom posjećenošću (Klemenčić, 2017). Specifičnost geografskih značajki tog prostora, ali i neposredna blizina dvaju nacionalnih parkova (Paklenice i Sjevernog Velebita), kao prirodno i turistički osobito vrijednih zaštićenih područja, bila su povod su za promišljanja o dosadašnjim, ali i potencijalnim oblicima valorizacije dijelova te regije koja će se iznijeti u nastavku rada.

1.1. Predmet istraživanja, ciljevi i hipoteze rada

Predmet ovoga istraživanja utjecaj je nacionalnih parkova Paklenica i Sjeverni Velebit na lokalni razvoj. S obzirom da je lokalni razvoj produkt aktivnosti na različitim prostornim razinama, prvenstveno socijalnih i ekonomskih, ali ujedno je uvjetovan povijesnim razvojem, kao i kulturnim te ekološkim faktorima, u ovome se radu ispituje dosadašnji razvoj odabranih dijelova Velebitskog podgorja koji se nalaze u neposrednoj blizini nacionalnih parkova „Paklenica“ i „Sjeverni Velebit“, njihove osobitosti te demografske i gospodarske karakteristike. Nadalje, cilj je sažeto objasniti prirodno-geografske i kulturne specifičnosti spomenutih zaštićenih područja, promjene u broju i strukturi posjetitelja te odnos turističke valorizacije parkova i turističkog razvoja odabranih naselja. Također, cilj je prikazati utjecaj parkova na ukupni razvoj prostora, razvoj selektivnih oblika turizma te detektirati oblike suradnje s lokalnom zajednicom.

Nakon uvodne analize i teorijskog okvira, detaljno će se sagledati oba slučaja, ustanoviti koji su uočeni utjecaji nacionalnih parkova na okolni prostor potom će se u raspravi usporediti njihove međusobne sličnosti i razlike, ali i problematizirati nedostaci i sagledati perspektive još snažnijeg doprinosa.

U začetku istraživanja, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1: Turizam u nacionalnim parkovima glavni je oslonac razvoja turizma okolnog prostora.

H1: Nacionalni parkovi imaju pozitivan utjecaj na gospodarski i demografski razvoj svoje okolice.

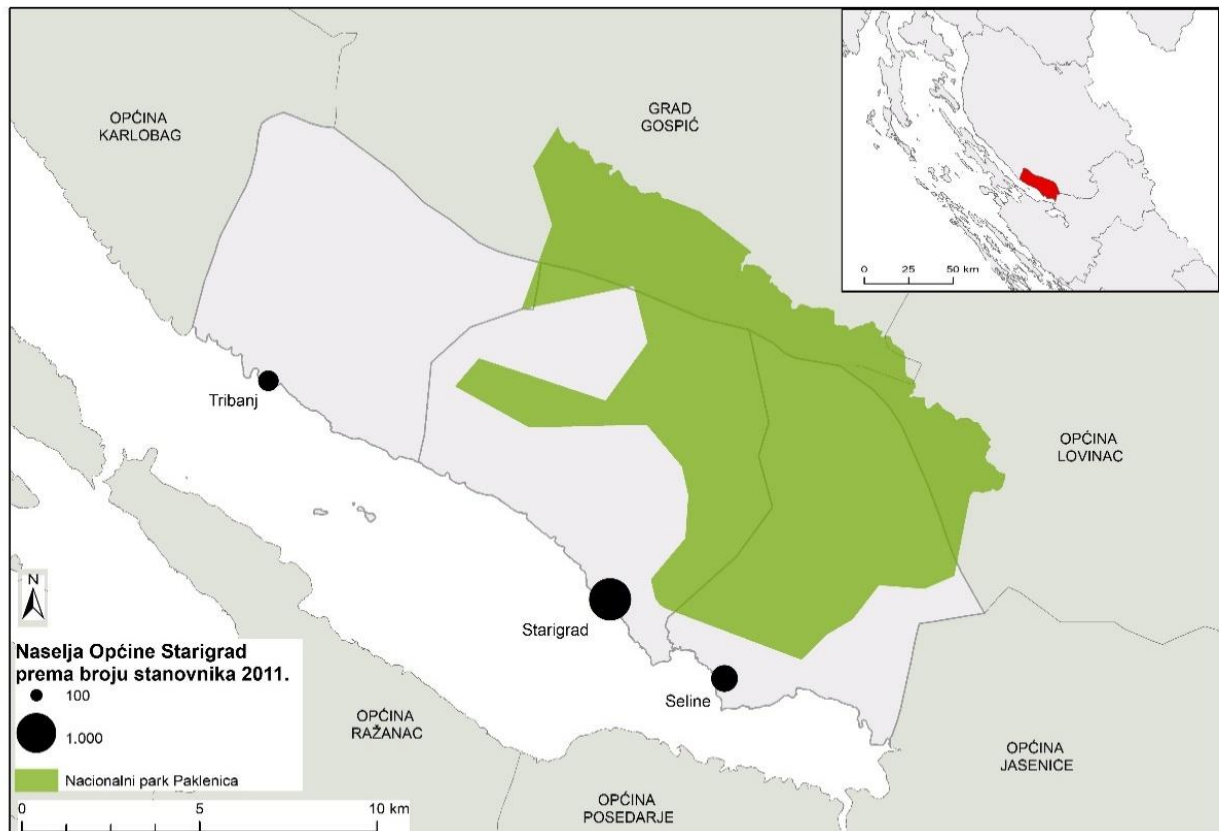
H2: Ponuda u okolici oba parka sve se više bazira na selektivnim oblicima turizma povezanima sa samim parkom.

H3: Nacionalni park Paklenica utječe na produžetak sezone posjećivanja na prostoru Općine Starigrad, dok Sjeverni Velebit nema takav utjecaj na svoj lokalni prostor.

1.2. Prostor istraživanja

Prostorna shema rada obuhvaća dva područja, koja su odabrana kao mikroregije u kontekstu kojih se proučava utjecaj dvaju nacionalnih parkova. Studijom slučaja Nacionalnog parka Paklenica, proučava se prostor Općine Starigrad, odnosno sva tri naselja u njegovu sastavu – Seline, Starigrad i Tribanj. Općina Starigrad nalazi se u Zadarskoj županiji, prema popisu stanovništva iz 2011. godine broji 1876 stanovnika.

Nacionalni park Paklenica zahvaća i dio područja koje administrativno pripada Gradu Gospiću i Općini Lovinac, međutim oni nisu uključeni u istraživanje jer je Park funkcionalno vezan uz područje Starigrad-Paklenice.

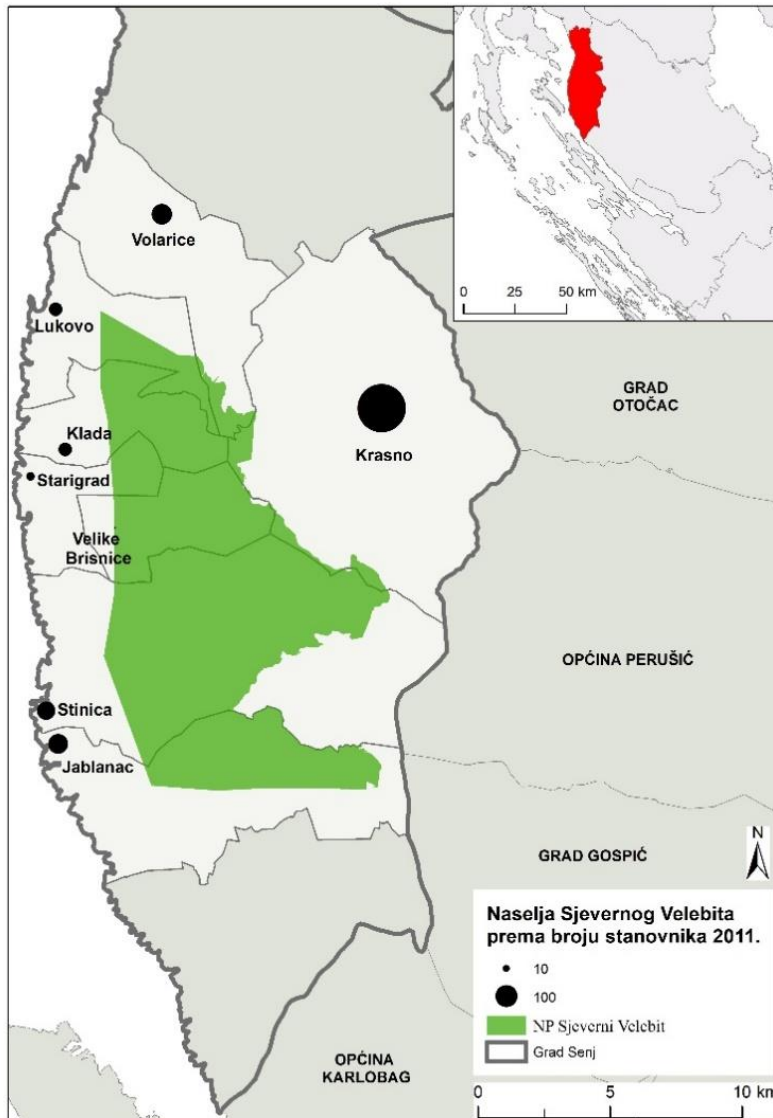

Sl. 1: Prostorni obuhvat istraživanja u studiji slučaja Nacionalnog parka Paklenica

Izvori: DGU (2013); MINGOR (2015)

U primjeru Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, studijom slučaja zahvaćena su naselja u sastavu Grada Senja čije površine park dijelom obuhvaća, a to su naselja Jablanac, Klada, Krasno, Lukovo, Starigrad, Stinica, Velike Brisnice i Volarice. Za potrebe preglednosti rada, kao zajednički naziv za odabrani prostorni obuhvat koristit će se *naselja sjevernog Velebita*.

Grad Senj nalazi se u Ličko-senjskoj županiji, a obuhvaćena naselja prema popisu stanovnika iz 2011. godine broje 808 žitelja.

Sl. 2: Prostorni obuhvat istraživanja kod studije slučaja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit

Izvor: DGU (2013); MINGOR (2015)

Poveznica oba područja je Velebit, međutim kako termin „Velebitska regija“ nije uvriježen, kao širi prostor koji ih približno obuhvaća može se izdvojiti fizionomska regija Velebitsko podgorje, koje je u uvodu već definirano kao rijetko naseljeno i gospodarski slabo razvijeno. Područje Velebitskog podgorja u literaturi nije jednoznačno označeno (Klemenčić, 2017), ali ovom prilikom dovoljno je reći kako se radi o dijelu obale na primorskoj strani Velebita, od grada Senja na sjeveru do Zrmanje na jugu (Proleksis enciklopedija, n.d.). Temeljne geografske

značajke uvjetovane su Velebitom i strmošću njegovih padina stoga obale obilježava nepristupačnost, uz nekolicinu zaklonjenih uvala uz koje su smještene postojeća naselja i luke. Duž stotinu kilometara obale nema većih nizinskih dijelova, pri čemu iznimku čini nešto širi ravničarski pojas kod Starigrad-Paklenice. Od klimatskih prilika valja izdvojiti izraženu sušnost kojoj dodatno pogoduje vapnenački sastav terena te bura koja povremeno puše orkanskom jačinom, a sušnost je odlika i ovdašnje hidrologije. Rijetka vegetacija dodatno oskvrnjena utjecajem čovjeka, uz spomenute prirodne datosti, oblikovala je ovaj krajobrazno poseban, ali životno slabije pogodan prostor (Klemenčić, 2017).

Podgorska naselja danas uglavnom broje nekoliko desetaka stanovnika, a kao veća središta u primorju ističu se Senj, Sveti Juraj, Karlobag, Starigrad i Jasenice. Zbog nepovoljnih prirodnih uvjeta, demografske nerazvijenosti i dugotrajne depopulacije te udaljenosti od žarišta socio-gospodarskog razvoja (Husanović-Pejnović, 2010) može se reći kako ovaj prostor nije doživio svoju modernizaciju, barem ne u onim razmjerima kojima je isti proces zahvatio ostatak hrvatskog priobalja. Jedine naznake modernizacije mogu se pronaći kod već spomenutih većih naselja (Poljanec-Borić i dr., 2017), dok ukupne značajke regije upućuju kako se radi o razvojno-problemskom području, najizrazitijem u priobalnom pojasu Hrvatske (Husanović-Pejnović, 2010).

Suvremenim administrativnim ustrojem, Velebitsko podgorje ne predstavlja cjelinu već je podijeljeno na dvije županije: Ličko-senjsku i Zadarsku. Ta granica može uvjetno poslužiti i za regionalnu podjelu prostora na višoj razini, onu Primorja i Dalmacije (Klemenčić, 2017). Magaš (2013) je u svom djelu Geografija Hrvatske i samo Velebitsko podgorje razgraničio na Sjeverno hrvatsko podgorje i Južno Velebitsko podgorje, što implicira na pretpostavku da se uslijed izduljenosti Velebitskog podgorja kao cjeline njegovi dijelovi po nekim obilježjima razlikuju. Ta će obilježja pobliže biti prikazana kroz studije slučaja. Prostor istraživanja obuhvaćen studijom slučaja Nacionalnog parka Paklenice Magaševom (2013) podjelom pripada prostoru Južnog Velebitskog podgorja, a prostor istraživanja obuhvaćen studijom slučaja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, Sjevernom hrvatskom podgorju.

Iznimka je planinsko naselje Krasno koje je obuhvaćeno radom. Ono fizionomski ne čini prostor Velebitskog podgorja, već Like, ali će se za potrebe rada, zbog svoje administrativne i funkcionalne orijentiranosti prema Podgorju, kao i povijesnih veza te identitetskih odrednica stanovništva (Pejnović, 2007b), tretirati kao njegov dio.

1.3. Metodologija istraživanja

Za potrebe izrade rada korišteno je nekoliko istraživačkih metoda. Prvotno je prikupljena i proučena geografska i ostala stručna te znanstvena literatura vezana uz problematiku zaštićenih područja i lokalnog razvoja, kao i područja obuhvaćenih studijama slučaja. Provedena je analiza upravljačkih, stratejskih i prostornoplanskih dokumenata nacionalnih parkova Paklenica i Sjeverni Velebit te Grada Senja i Općine Starigrad. Izvršena je analiza službene demografske, gospodarske i turističke statistike, kao i analiza podataka dobivenih od uprava nacionalnih parkova. U svrhu vizualizacije podataka, izrađeni su kartografski prilozi u programu ArcMap. Metoda intervjua korištena je s ciljem prikupljanja specifičnih podataka o temi rada, odnosno radi stjecanja uvida u percepciju odnosa parkova i lokalnog prostora od strane lokalnih dionika. Teme intervjua obuhvaćale su: turizam u zaštićenim područjima, utjecaj nacionalnih parkova na lokalni razvoj, suradnju s lokalnom zajednicom te identifikaciju lokalnih razvojnih problema. Dio intervjua je proveden uživo, a dio je proveden putem interneta i ZOOM aplikacije. Vremenski okvir unutar kojeg su provedeni intervjui je studeni i prosinac 2020. godine, a intervjuirano je osam osoba: ravnateljica (E1) i djelatnica (E2) Nacionalnog parka Paklenica, ravnateljica Turističke zajednice Općine Starigrad (E3), djelatnik Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru (E4), ravnateljica Nacionalnog parka Sjeverni Velebit (E5), djelatnik Turističke zajednice Grada Senja (E6), djelatnica u turističkoj djelatnosti s područja Krasna (E7), djelatnik Šumarije Krasno (E8). Prilikom provođenja intervjua na terenu, korištena je i metoda opservacije, rezultat čega su fotografije korištene u radu. Kako bi se razmotrile sličnosti i razlike između dvije studije slučaja, te izvršila komparacija istih ili sličnih pojava i procesa, u raspravi je primijenjena metoda usporedne analize.

1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Zaštićena područja široko su zastupljena u istraživanjima brojnih struka. Unutar geografije, osobito su obrađivane teme vezane uz prirodnu osnovu, a društvenogeografske teme vežu se uz turizam u zaštićenim područjima. Publikacije važnih institucija vezanih uz zaštitu prirode (IUCN, WWF) posljednjih nekoliko desetaka godina naglašavaju važnost socijalnih i ekonomskih učinaka zaštićenih područja (Eagles, 2001; Eagles i dr., 2002; Dudley, 2008) što se odrazilo i na broj istraživanja koje se bave istim fenomenom. Ponajviše istraživanja u stranoj literaturi, proučavanih u svrhu izrade ovoga rada, obrađivali su ekonomski utjecaj zaštićenih područja na lokalni razvoj, uglavnom kroz razvoj turizma u okolini (Higham i Vistad, 2014; Lundmark i dr., 2010; Reimann i dr., 2011). Dio radova razmatra percepciju zaštićenih područja iz perspektive lokalne zajednice i participaciju lokalnih aktera u procesu planiranja (Getzner,

2003; Allendorf, 2007; Zawilinska i Mika, 2013), a pojedini radovi se odnosom lokalnog/regionalnog razvoja i zaštićenih područja bave isključivo teorijski (Hammer i dr., 2007; Naughton-Treves i dr., 2005; Lampič i dr., 2011; Greiswald i Würzburg, 2014).

Odnos nacionalnih parkova i lokalnog/regionalnog održivog razvoja, u hrvatskoj je geografskoj literaturi do sad proučavalo nekoliko autora. Pejnović (1983) je na primjeru Nacionalnog parka Plitvička jezera ustvrdio kako je osnutak parka potaknuo razvoj turizma u plitvičkoj regiji, a također je utjecao na socioekonomsku preobrazbu prostora, kao i specijalizaciju poljoprivredne proizvodnje. Radeljak i Pejnović (2008; 2009) ustanovili su kako usprkos dinamičnom razvoju turizma koji Nacionalni park Krka generira, ne dolazi do značajnog socijalnog prestrukturiranja stanovništva regije, a kontinuirano povećanje broja zaposlenih u parku ima ograničenu ulogu u stabilizaciji naseljenosti zbog visoke zastupljenosti sezonskog zapošljavanja. Ispitivanjem elemenata održivosti na otoku Mljeta, Šulc i Valjak (2012) prikazali su kako odnos turizma i zaštite prirode utječe na razlike u intenzitetu pojedinih društveno-gospodarskih i okolišnih procesa na različitim dijelovima otoka, primjerice tako naselja koja su u „zoni“ odvijanja turističkih zbivanja bilježe veću socijalnu i demografsku održivost negoli naselja u unutrašnjosti otoka, koja su izvan njih. Marković (2015) se u svojoj doktorskoj disertaciji bavila problemom održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjem na primjeru Nacionalnog parka Plitvička jezera. U disertaciji je prikazano kako se integracija (regionalnog) razvoja sa zaštitom u upravljačkim planovima zaštićenih područja obično izravno ne spominje, iako je ispitivanjem lokalnog stanovništva te stručne i znanstvene zajednice potvrđena važnost spomenute problematike. Izazovi razvoja turizma u zaštićenim područjima Hrvatske i Slovenije cjelovito su i svestrano obrađeni unutar recentno objavljene znanstvene monografije u uredništvu Opačića i Kodermana (2020), gdje ukupno 14 hrvatskih i slovenskih autora u 11 poglavlja raspravlja o prostornim implikacijama turizma u zaštićenim prirodnim područjima.

Specifičnost šireg prostora istraživanja, Velebitskog podgorja proučavana je kroz niz radova, od kojih se dio bavio njegovim općim obilježjima (Magaš, 2013; Klemenčić, 2017), historijskim razvojem i nekadašnjim djelatnostima (Rogić, 1958; 1966; Rukavina 1970), demografijom (Pejnović i Husanović-Pejnović 2008; Husanović-Pejnović, 2010; Turk i dr., 2017), gospodarskim obilježjima i potencijalima razvoja (Brajković, 2017; Poljanec-Borić i dr., 2017).

Vrijedan izvor podatka za lokalni prostor istraživanja u slučaju Općine Starigrad i Nacionalnog parka Paklenica dala su dva izdanja Pakleničkog zbornika, iz 1995. i 2004., nastali nakon

simpozija održanih povodom 45. i 55. godišnjice Parka. U zbornicima je multidisciplinarni tim autora sveobuhvatno prezentirao teme vezane uz zaštitu i upravljanje, prostorno planiranje (Magaš, 1995; Jelić-Mück i Radović, 1995), prirodno-geografska obilježja parka (Bognar, 1995; Saletto Janković, 1995), društvenu osnovu prostora (Petričević, 1995), turizam i rekreaciju (Jović, 2004; Marasović, 2004)...

U slučaju Nacionalnog parka Sjeverni Velebit i pripadajućih naselja uključenih u studiju, velik broj važnih radova objavljen je unutar časopisa Senjski zbornik, od kojih se izdvajaju radovi kojima je tema Nacionalni park Sjeverni Velebit (Bočić i dr., 2019; Alegro i Šegota 2019; Paar, 2019). Prilog poznavanju demografskih i gospodarskih obilježja naselja Krasno, dala je postojeća monografija mjesta (Vukelić, 2007), u kojoj se ističu radovi D. Pejnovića (2007a; 2007b) te Lukića i Pejnovića (2007).

Detaljan uvid u osobitosti nacionalnih parkova Paklenica i Sjeverni Velebit pružili su njihovi planovi upravljanja i prostorni planovi, a razvojne strategije Općine Starigrad i Grada Senja omogućile su stjecanje informacija o postojećem stanju u prostoru.

2. Teorijski okvir istraživanja

2.1. Zaštićena područja – razvoj koncepta i upravljanja

Ideja izdvajanja prirodnih područja i njihova zaštita nisu nova pojava u ljudskoj povijesti. Primjerice, prije dvije tisuće godina zabilježeno je postojanje rezervata namijenjenih zaštititi prirodnih bogatstava u Indiji, a unazad tisuću godina europske šume stavljanje su pod zaštitu od strane aristokracije, u lovne i rekreacijske svrhe čime se indirektno štitila biološka raznolikost (Eagles i dr., 2002). Formalna zaštita prirode kakvu danas poznajemo javlja se sredinom 19. stoljeća kada svijest o negativnom utjecaju čovjeka na prirodu kulminira pod sve snažnijim industrijskim razvojem (Hirschnitz-Garbers i Stoll-Kleemann, 2011). Događaj koji se uzima kao ključan u suvremenoj zaštiti prirode, osnivanje je Nacionalnog parka Yellowstone 1872. godine u Sjedinjenim Državama. Ubrzo nakon toga, osnivaju se drugi nacionalni parkovi u Sjevernoj Americi, Australiji, Južnoj Africi i zemljama „novoga svijeta“ koje su obuhvaćale velike površine dotad netaknute prirode.

U Europi tradicija kategorizirane zaštite prirode postoji još od početka 19. stoljeća, a ideja formiranja nacionalnih parkova realizira se u 20. stoljeću (prvi nacionalni park osnovan je u Švedskoj 1909. godine). Nakon II. svjetskog rata ubrzano raste broj zaštićenih područja u cijelom svijetu, ponajviše pod utjecajem razvitka ekologije kao znanosti (Eagles i dr., 2002). Do danas, gotovo je svaka zemlja proglasila i ustanovila svoja zaštićena područja različitih

kategorija, prema podacima UN-a iz 2014. godine izdvojeno je 209.429 zaštićenih područja, ukupne površine 32.868.673 km² (Deguignet i dr., 2014 prema Hrelja, 2017).

Koncept i razumijevanje značenja zaštićenih područja mijenjan je zajedno s razvojem mreže zaštićenih područja (Eagles i dr., 2002). Primarni cilj zaštite svugdje je bio isti: omogućavanje ciljanim vrstama i/ili staništima da uz smanjeni utjecaj čovjeka nastave svoj prirodni razvoj, međutim, osnivanjem zaštićenih područja na svome teritoriju, države su razvijale vlastite sustave upravljanja i izdvajanja zaštićenih područja. Rezultat toga bio je nastanak mnoštva različitih definicija na nacionalnim razinama, što je pak dovelo do većeg nerazumijevanja na međunarodnoj razini. Kako bi se specificirala terminologija i ciljevi upravljanja na globalnoj razini, 30-ih godina 20. stoljeća Londonskom se konvencijom prvi puta uvode standardizirane kategorije zaštićenih područja. Uslijedilo je dugogodišnje usklađivanje stavova među različitim dionicima, u čemu je važnu ulogu odigrala Međunarodna organizacija za zaštitu prirode (IUCN) (Dudley, 2008).

IUCN je 90-ih godina 20. stoljeća definirao međunarodni sustav klasifikacije izdvojivši šest temeljnih kategorija zaštite prirode: strogi rezervat prirode (Ia), područje divljine (Ib), nacionalni park (II), prirodni spomenik ili obilježje (III), područje upravljanja staništem ili vrstama (IV), zaštićeni pejzaž ili morsko područje (V), zaštićeno područje namijenjeno održivom upravljanju resursima (VI) (tab. 1). Takva klasifikacija danas čini globalni okvir upravljanja zaštićenim područjima, iako je njihovo poimanje i namjena u nadležnosti država u kojima su zaštićena područja smještena (Dudley, 2008). Pojedine su zemlje svoje zakone prilagodile IUCN-ovim smjernicama, premda s različitim stupnjem dosljednosti, dok se u drugim državama zakonski okvir uvelike razlikuje (Hrelja, 2017). Nacionalne kategorije u Hrvatskoj se u najvećoj mjeri podudaraju s jednom od međunarodno priznatih IUCN-ovih kategorija zaštićenih područja, a Zakon o zaštiti prirode (NN 80/13, 15/18, 14/19, 127/19) utvrđuje devet kategorija zaštićenih dijelova prirode: strogi rezervat, nacionalni park, posebni rezervat, park prirode, regionalni park, spomenik prirode, značajni krajobraz, park-šuma i spomenik parkovne arhitekture.

Danas tako zaštićeno područje predstavlja zbirni naziv različitih kategorija zaštićenih dijelova prirode koja se međusobno razlikuju veličinom, položajem, pristupima upravljanja i ciljevima, a čija je tipizacija napravljena ovisno o zakonskim odredbama (Dudley, 2008). Zaštićeno područje se, prema IUCN-u, definira kao: „Jasno definiran geografski prostor, priznat sa svrhom, posvećen zaštiti, izdvojen kroz pravne ili druge učinkovite načine, kako bi se postiglo

dugoročno očuvanje prirode s pripadajućim uslugama ekosustava koje ono osigurava i kulturnim vrijednostima“ (Dudley, 2008, 8).

Tab. 1. Ciljevi upravljanja IUCN kategorija zaštite i njihov prioritet, 1 – primarni cilj, 2 – sekundarni cilj, 3 – potencijalno primjenjiv cilj, (-) – nije primjenjiv

Cilj upravljanja	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Znanstvena istraživanja	1	3	2	2	2	2	3
Zaštita divljine	2	1	2	3	3	-	2
Očuvanje vrsta i bioraznolikosti	1	2	1	1	1	2	1
Održavanje usluga ekosustava	2	1	1	-	1	2	1
Zaštita specifičnog prirodnog/kulturnog dobra	-	-	2	1	3	1	3
Turizam i rekreacija	-	2	1	1	3	1	3
Edukacija	-	-	2	2	2	2	3
Održivo korištenje resursa	-	3	3	-	2	2	1
Održavanje kulturnih/tradicionalnih vrijednosti	-	-	-	-	-	1	2

Izvor: IUCN (1994) preuzeto iz Marković (2017)

Unutar koncepta suvremenog društvenog razvitka, od zaštićenih se područja očekuje i ispunjavanje njihove uloge u zaštiti biološke raznolikosti, ali i puni doprinos održivom razvoju (Martinić, 2010). Pojam održivog razvoja sveprisutan je model unutar sveukupnog razvoja društva i prostora, a odnos između okoliša, ekonomije i društva sagledava kroz prizmu jedinstvenog sustava. Najprepoznatljivija definicija opisuje ga kao „razvoj koji zadovoljava potrebe današnje generacije, ne ugrožavajući pritom budućnost sljedećih generacija“ (WCED, 1987, prema Martinić, 2010). Odnos održivog razvoja i zaštite prirode počeo se propitkivati 1970-ih, što se intenziviralo 90-ih te osobito tijekom 5. svjetskog kongresa nacionalnih parkova 2003. godine naziva „Koristi izvan granica“ (Warchalska-Troll, 2019) kada se izravno naglasila nužnost doprinosa zaštićenih područja ekonomiji lokalnih zajednica u okruženju (Martinić, 2010). Naime, brojna su zaštićena područja u prošlosti proglašavana samo na deklarativnoj razini te je favorizirana strategija njihova izdvajanja u odnosu na okolna područja („ostavljanje po strani“) (Fortin i Gagon, 1999; Lampič i dr., 2011). Uviđanjem međuovisnosti različitih procesa u prostoru došlo je do izmjene u shvaćanju zaštićenih područja pa se tako sve više poima kako ona ne moraju egzistirati sama za sebe, odvojena od ljudskih zajednica u okruženju, već mogu doprinijeti socijalnim i ekonomskim ciljevima, ukoliko su ciljevi prikladno

postavljeni (IUCN, 1993). Radi se o svojevrsnoj tranziciji u kojoj je tradicionalna paradigma zaštite napuštena kako bi se istovremeno postigla bioraznolikost, očuvale vrste, ostvarile dobrobiti od zaštićenih područja, postigao održivi regionalni razvoj i edukacija o okolišu (Mose i Weixlbaum, 2006). Međunarodna zajednica danas daje podršku onim sustavima upravljanja zaštićenim područjima koji iskazuju napore ka postizanju ciljeva zaštite i biološke raznolikosti, uz doprinos održivom korištenju prirodnih i kulturnih resursa te stvaranju novih radnih mjesta (Zmijanović, 2019).

2.2. Zaštićena područja i lokalni razvoj

Imajući u vidu da se velik broj zaštićenih područja, uključujući i nacionalne parkove, nalazi u perifernim područjima koja su rijetko naseljena i slabije razvijena te nerijetko suočena s brojnim društveno-gospodarskim problemima, poput visokog udjela primarnog i sekundarnog sektora u ukupnoj privredi, emigracije i povećanja udjela starog stanovništva, važnost za lokalni razvoj posebice bi se trebao očitovati u razvoju turizma i uslužnih djelatnosti (Getzner 2003; Hammer i dr., 2007) koji mogu djelovati na otvaranje novih razvojnih perspektiva i potaknuti dodatne izvore prihoda (Radeljak i Pejnović, 2008) te apsorbirati radnu snagu koja je nekoć radila u sektorima čija je snaga sada u opadanju (Lundmark i dr., 2010). Štoviše, danas se neka zaštićena područja osnivaju primarno s ciljem poticanja razvojnih perspektiva (Hammer i dr., 2007), a u mnogim slučajevima organizacije koje se bave zaštitom osnivaju partnerstva s razvojnim agencijama i institucijama, u suradnji s lokalnim stanovništvom (Naughton-Treves i dr., 2005). Hoće li u konačnici zaštita pojedinog područja dovesti do razvoja turizma i lokalnog razvoja ovisi o različitim faktorima, poput dostupnosti područja, geografskoj udaljenosti, tržištu, konkurenciji, atrakcijama i turističkoj infrastrukturi (Lundmark, i dr. 2010; Radeljak i Pejnović, 2008).

Primarno je važno i o kojoj se vrsti zaštićenog područja radi jer se kategorije, kako je već spomenuto, međusobno razlikuju po ciljevima upravljanja. Tako primjerice kod kategorije Ia nije dozvoljeno posjećivanje niti rekreacija, samim time niti razvoj turističke funkcije, dok se kod drugih ono smatra jednim od primarnih ciljeva, kao što je u slučaju kategorija II (nacionalni park), III (spomenik prirode) i V (zaštićeni pejzaž i morsko područje) (tab. 1). Pojedine kategorije imaju za primarni cilj ukupni održivi razvoj zaštićenih područja, u svim svojim komponentama (ekološki, gospodarski, socijalni) kao što su kategorije V i VI (Dudley, 2008). One obuhvaćaju i naseljena područja, mjere zaštite su nešto blaže u odnosu na druge kategorije zaštite, obično zauzimaju veće površine i svojim se proglašavanjem nerijetko smatraju

instrumentima regionalnog razvoja u ruralnim područjima, osobito u europskom kontekstu. Takva zaštićena područja čine parkovi prirode, rezervati biosfere, regionalni parkovi, a u svom planiranju potiču razvoj turizma temeljenog na prirodi i ekoturizma¹, regionalnu koordinaciju i kooperaciju, razvoj održivog šumarstva i poljoprivrede, očuvanje tradicije, uz dakako, zaštitu prirode (Hammer i dr., 2007).

Nacionalni parkovi zaštićena su područja tradicionalno vezana uz funkciju rekreacije i turizma, a u brojnim parkovima počevši od onih najstarijih, poput Yellowstonea, turizam se razvija od njihovih osnutka (Eagles i dr., 2002). Dapače, sam termin „nacionalni park“ globalni je sinonim za visokokvalitetan turizam koji podrazumijeva formiranu turističku infrastrukturu; predstavlja svojevrsan brand koji se od ostalih zaštićenih područja izdvaja već samom prepoznatljivošću naziva (Eagles, 2001). Na nacionalne se parkove ipak ne gleda uvijek kao na instrumente razvoja zbog strože funkcije zaštite i rjeđe prisutnosti naselja unutar područja pod zaštitom (Hammer i dr., 2007) međutim njihova blizina pretežito rezultira razvojem turističke djelatnosti i infrastrukture u obližnjim naseljima, a u nekim slučajevima i cjelokupnom transformacijom ruralnih naselja uže i šire okolice u pretežito turistička naselja (Lukić, 2012 prema Hrelja, 2017). U nacionalnom kontekstu, izraziti primjer takve preobrazbe predstavljaju naselja u neposrednoj blizini Nacionalnog parka Plitvička jezera (Pejnović, 1983; Marković, 2015). Dosadašnja istraživanja pokazala su kako prihodi od razvoja turizma mogu doprinijeti poboljšanju kvalitete života kod lokalnog stanovništva, ali i poboljšati lokalnu svijest i zadovoljstvo zbog samog postojanja nacionalnog parka (Getzner, 2003; Reimann i dr., 2016). Također, rastući interesi za održivim oblicima turizma i ekoturizma potenciraju pretpostavku da će njihov doprinos lokalnom i regionalnom razvoju jačati u budućnosti (Eagles, 2001). Za to je ipak nužno postići dva preduvjeta: moraju postojati proizvodi i usluge na koje turisti mogu potrošiti svoj novac, ali potrebno je osigurati i da što manji iznos ostvaren od prihoda odlazi iz lokalnog područja. Zadaća je to koju bi trebali regulirati planeri u turizmu, uz uključivanje lokalne zajednice (Eagles i dr., 2002).

¹ Turizam u zaštićenim područjima prirode najčešće se vezuje uz tzv. turizam temeljen na prirodi. Eagles (2001) turizam temeljen na prirodi definira kao putovanje i turističku djelatnost koja ovisi o karakteristikama prirodnog okoliša destinacije, nastao uslijed rastućeg interesa za provođenjem aktivnosti na otvorenom. Jedna od glavnih niša tog oblika turizma je ekoturizam, a Međunarodno društvo za ekoturizam (TIES) pod navedenim pojmom podrazumijeva odgovorno putovanje u prirodna područja kojima se čuva okoliš i unapređuje blagostanje lokalnog stanovništva (Klarić i Gatti, 2006).

Izuzev pozitivne percepcije nacionalnih parkova, kao generatora razvoja temeljenog na turizmu, uočavaju se i oprečne percepcije. Jedna od njih je i viđenje parkova kao „mrtve ruke“ kojom se područja izuzimaju od dotadašnjih načina korištenja. Ovakva se percepcija primjerice javlja od strane zajednica čija opstojnost ovisi o primarnom sektoru, čija kritika proizlazi iz mogućih gubitaka radnih mjesta uzrokovanih očuvanjem zemljišta (Keskitalo i Lundmark, 2010). U kontekstu ekonomske geografije, Wells (1992) ističe kako je teret troškova osnivanja zaštićenih područja najznačajniji i najveći na lokalnoj razini, umjereno je važan na regionalnoj i nacionalnoj, a iz globalne perspektive je marginalan (Greiswald i Würzburg, 2014). U slučajevima kada lokalna zajednica nema osjećaj vrijednosti i koristi od očuvanja, teško je za očekivati da će prihvatiti kompromise i podržati mjere zaštite. Važan alat, barem u teoriji, za izbjegavanje i rješavanje konflikata mogu biti edukacije o mogućim koristima od zaštićenih područja, dizajnirane prema specifičnim potrebama dionika i okolnostima u kojima nacionalni parkovi egzistiraju (Lewis, 1996). Praćenje i procjena utjecaja u okviru integriranog pristupa planiranju mogu omogućiti parkovima bolje razumijevanje specifičnih lokalnih i regionalnih problema koji su povezani s planiranjem i upravljanjem parkom, a istovremeno se uzimanje u obzir specifičnog lokalnog socijalnog i kulturnog konteksta smatra ključnim za ostvarivanje ciljeva zaštite nacionalnih parkova (Fortin i Gagon, 1999). Pojedina istraživanja ukazuju kako je ciljeve zaštite na zadovoljstvo parkova i zajednica u okruženju nemoguće ostvariti bez bliske suradnje uprave parkova s lokalnim vlastima (Zawilinska i Mika, 2013) kao i suradnje s lokalnim stanovništvom (Allendorf, 2007).

U konačnici, zaštićena područja stvaraju brojne nematerijalne koristi za cjelokupno društvo, a onda poblize i za lokalne zajednice, koje ne treba zanemarivati. Koristi se javljaju u obliku očuvanja usluga ekosustava, rekreacijskih vrijednosti te ostalih neiskorištenih datosti koje nije moguće vrednovati u valutama, a koje se rijetko spominju (Allendorf, 2007; Greiswald i Würzburg, 2014).

3. Studija slučaja Nacionalnog parka Paklenica

3.1. Opća obilježja Općine Starigrad

3.1.1. Historijsko-geografski razvoj

Područje današnjeg Starigrada-Paklenice, Tribnja i Selina naseljavano je u kontinuitetu od prapovijesti pa do današnjih dana, o čemu svjedoče brojna arheološka nalazišta na području Nacionalnog parka Paklenica, kao i ostaci antičkog grada Argyruntuma u Starigradu. Za potrebe rada fokus je ipak na novijoj povijesti, relevantnoj za razumijevanje suvremenih procesa na području Općine Starigrad i Nacionalnog parka Paklenica.

Krajem 17. stoljeća, prostor Starigrada i Južnog Velebita trajno je naseljen nakon završetka osmanlijskih pustošenja te se utemeljuje i razvija postojeća struktura naseljenosti (Perica i Živić, 1995; Husanović-Pejnović, 2010). Novo se stanovništvo prilagodilo geografskom, klimatskom i ekološkom okruženju, te je bilo više usmjereno na Velebit, njegove pašnjake i obradive površine negoli na more i obalu (Vinščak, 1995), što će ostati odrednica života na ovim prostorima sve do polovice 20. stoljeća (Segarić, 2014). Agrarno i stočarsko iskorištavanje primorske padine sastojalo se od sezonskog kretanja stanovnika i stoke ljeti u visokoplaninsku zonu, a zimi u područje donje stepenice. Naselja u planinskoj zoni činile su skupine od nekoliko kuća, razbacanih po padini, obično u blizini šumaraka (Rogić, 1958), a tada malena naselja u podnožju Velebita, uz obalu, bila su značajna kao baza za svoje zaleđe i u njima se vršila razmjena dobara (Rukavina, 1970). Opća pasivnost kraja usmjerila je stanovništvo i na eksploataciju drveta što je u kombinaciji sa stočarstvom rezultiralo devastacijom i ogoljenošću primorskih padina južnog Velebita u odnosu na gušće šume njegovih sjevernih padina (Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 1999).

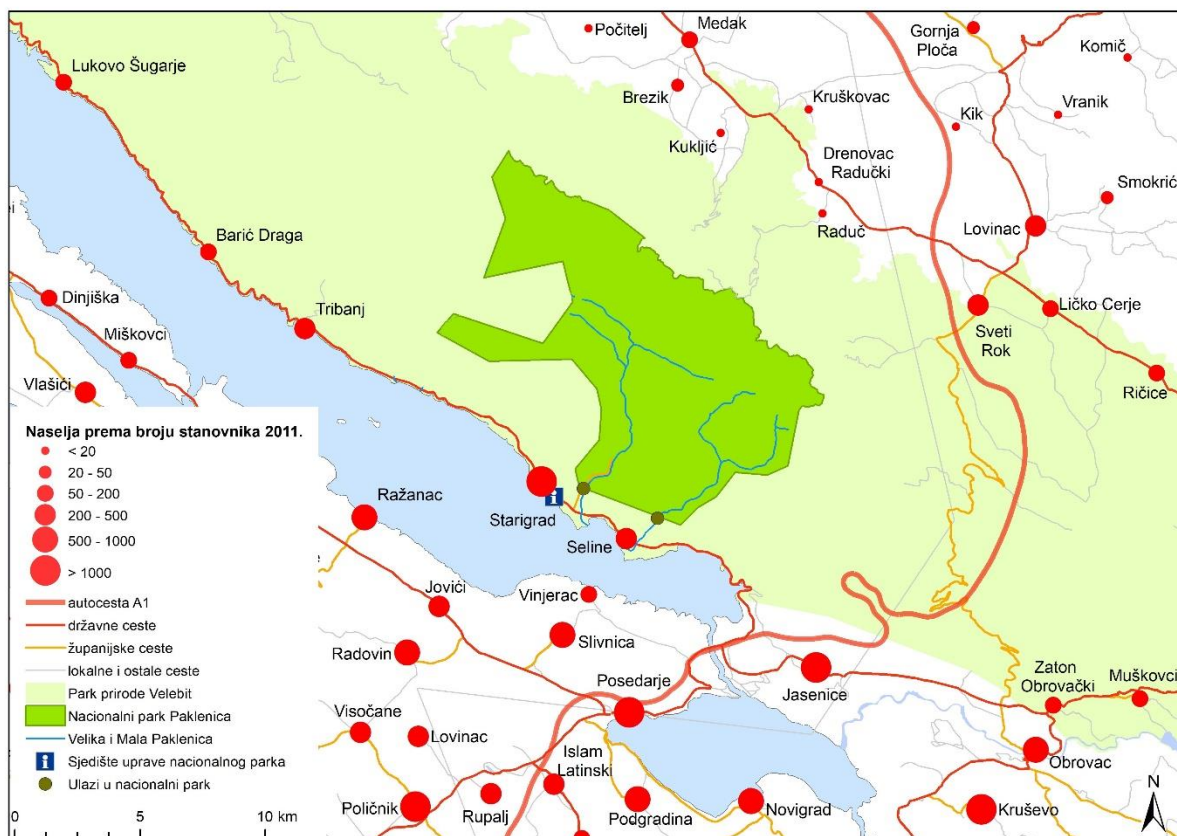
Zatvorenost prirodnim barijerama, Velebitom i Podgorskim kanalom, utjecali su na komunikacijsku izoliranost Starigrada i brojnih prostorno disperziranih naselja Južnog Velebita, kao i razvoj cijelog područja. Za razliku od ostalih većih naselja u podvelebitskom obalnom pojasu, Starigrad nije nastao u podnožju prijevoja koji su drugim mjestima olakšavali stvaranje trgovačke veze sa zaleđem, već se prometovanje ljudi i roba odvijalo po neuređenim stazama uzduž i poprijeko po Velebitu. Samim time nije bio prirodno predodređen da se razvija kao važnija luka (Klemenčić, 2017; Petričević, 1995). Prva parobrodsko linija sa Starigradom uvedena je 1832. godine kada raste opća važnost Podgorskog kanala kao pomorskog puta (MICRO projekt, 2016), a cestovna povezanost poboljšana je 1937. godine kada se gradi prva makadamska cesta Karlobag – Obrovac. Starigrad dobiva na društvenoj važnosti osnivanjem pučke škole 1885., a zatim izgradnjom seoskog vodovoda 1942. (Petričević, 1995).

Gospodarski interes političkih struktura koje su se smjenjivale na ovom prostoru bio je uglavnom usmjeren na šume. Austrijske su vlasti 1904. podigle upravnu zgradu šumarije u Starigradu, a pedesetak godina ranije zaštitile šumu Paklenice od iskorištavanja koje je uvelike zadesilo ostatak južnovelebitskih padina. Rezultat je toga očuvanje pakleničkih šuma do uspostave nacionalnog parka, a zatim i do današnjih dana (Magaš, 1995).

Nova etapa razvoja Starigrada uslijedila je završetkom Drugog svjetskog rata i izgradnjom Jadranske magistrale 1959. godine. To razdoblje podudara se i s proglašenjem Paklenice nacionalnim parkom. Spomenute događaje, iznimno značajne za razvoj mjesta, pratili su i brojni drugi, vezani uz izgradnju osnovne infrastrukture (dovođenje vodovoda i električne struje, telefonske mreže), otvaranje javnih i turističkih objekata društvenog značaja (pošte, škole, dom zdravlja, hotela, Lučke kapetanije s ugostiteljskim objektima) (MICRO projekt, 2016)... Navedeni događaji i razvoj turizma pružili su nove mogućnosti gospodarskog napretka mještanima, zapošljavanje i priliku za ostanak mladom stanovništvu (Segarić, 2014).

U periodu nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, naselja Starigrad, Seline i Tribanj postaju dijelovi samostalne jedinice lokalne samouprave Općine Starigrad, u sastavu Zadarske županije, a zalet ovome kraju dale su obnova starog Masleničkog mosta, rekonstrukcija državnih cesta D54 i D8 te izgradnja autoceste A1 s čvorom Maslenica na udaljenosti 10 kilometara od ulaza u općinu (sl. 3) (MICRO projekt, 2016). Razvoj Zadra kao regionalnog središta i poboljšanje prometnih i ostalih veza s njime u suvremenom razdoblju, također pružaju nove razvojne mogućnosti ovom dijelu Velebitskog podgorja.

Može se reći kako se višestoljetna komunikacijska izoliranost Starigrada i njegove okolice negativno odrazila na ukupni razvoj prostora (gospodarski, kulturološki, tehnološki, politički...), ali takve umanjene razvojne mogućnosti nedvojbeno su doprinijele očuvanosti izvornih prirodnih i kulturnih vrijednosti okolice, ponajprije fenomena unutar Nacionalnog parka Paklenica (Jelić-Mück i Radović, 1995).

Sl. 3: Naseljska i prometna struktura područja šire okolice Nacionalnog parka Paklenica u suvremenom razdoblju

Izvor: GISData (2005); DGU (2013); MINGOR (2015)

3.1.2. Demogeografska obilježja

Stanovništvo je najvažniji razvojni resurs, koji ima osnovno značenje za održivost nekog prostora, a njegove karakteristike rezultat su ukupnih društvenih i gospodarskih prilika područja te su ujedno indikatori razvojnog potencijala određene lokalne sredine (Husanović-Pejnović, 2010).

Prostor današnje Općine Starigrad već je početkom 20. stoljeća zahvaćen procesom depopulacije. Najveći broj stanovnika zabilježen je popisom 1921. godine (3.467), od kad se kontinuirano smanjuje do današnjih dana. Primarni razlozi pada ukupnog stanovništva u ranoj fazi bili su smanjenje do tad vrlo visokog prirodnog priraštaja i pojačana emigracija uslijed agrarne prenaseljenosti, procesi koji su prvotno zahvatili zaleđe, a zatim i obalu (Perica i Živić, 1995). Prostor Velebitskog podgorja ukupnom depopulacijom zahvaćen je i ranije, od 1910., a stalnost te pojave također se zadržala do suvremenog razdoblja. Nakon izgradnje Jadranske

turističke ceste dolazi do brže socijalno-prostorne pokretljivosti, zbog čega valja pomnije proučiti promjenu broja stanovnika za razdoblje 1961.-2011.

Gospodarskim razvojem obalnog prostora 60-ih godina prošlog stoljeća, došlo je do prerazmjesta stanovništva iz planinskih zaseoka u naselja na obali. Premda je lokalno preseljavanje zaostajalo za iseljavanjem u gradove izvan tog područja, njime je ipak usporena depopulacija Općine Starigrad (Husanović-Pejnović, 2010; Perica i Živić, 1995). Pozitivne odrednice prirodnog kretanja (s iznimkom 1979.-1984.) također su bile razlogom stabilnijeg demografskog razvoja, a zadržale su se sve do recentnog razdoblja (prirodni pad bilježi se od 2005.) (Husanović-Pejnović, 2010; Turk i dr., 2017).

U razdoblju od 1961. do 2011., u Općini Starigrad je zabilježeno relativno smanjenje broja stanovnika za 22%. Značajan pad broja stanovnika vidljiv je u razdoblju 1971.-1981. te u ratom obilježenim godinama 1991.-2001. Godine 2011. popisano je 1.876 stanovnika, unutar tri naselja: Seline, Starigrad i Tribanj. Razlike u kretanju broja stanovnika između naselja rezultat su lokalnog okupljanja (Husanović Pejnović, 2010) pri čemu se kao težište lokalne koncentracije ističe Starigrad.

Starigrad se prvotno razvijao kao dominantno turističko središte na području ovdašnje rivijere pod okriljem Nacionalnog parka Paklenica, što je generiralo ekonomski razvoj i otvaranje radnih mjesta, a zatim se nastavio razvijati kao središte općine. Može se reći da je administrativna uloga utjecala na demografski razvoj jer se njome generiraju centralne funkcije (Turk i dr., 2017). U razdoblju od 1961. do 2011. došlo je do relativno male promjene u broju stanovnika, a prema posljednjem popisu naselje Starigrad broji 2,8 % stanovnika više negoli 1961. (tab. 2). Razumljivo je kako je u ovome dijelu Velebitskog podgorja blizina Zadra kao gospodarskog središta i odredišta dnevnih migracija pozitivno utjecala na relativno manje smanjenje broja stanovnika u odnosu na srednji i sjeverni dio (Turk i dr., 2017.)

Naselje Seline nalazi se južno od Starigrada i do danas je s njime gotovo sraslo u jedinstvenu cjelinu, što onda možemo povezati s blažim smanjenjem broja stanovnika (indeks promjene 1961.-2011. iznosi 76,5) u odnosu na naselje Tribanj. Tribanj je smješten periferno u odnosu na druga dva naselja, na sjevernom dijelu općine te se sastoji od manjih, međusobno udaljenih jedinica (Kruščica, Šibuljine i Sveta Marija Magdalena). Od 1961. do 2011. broj stanovnika se smanjio sa 683 na 267 (indeks 41,2). Kao jedan od razloga takve dinamike može se navesti udaljenost od ostalih naselja, pripadajućih funkcija Starigrada kao općinskog središta, ali i samog Zadra (Turk i dr., 2017).

Tab. 2: Kretanje broja stanovnika u Općini Starigrad 1961.-2011.

	Seline	Indeks (1961 = 100)	Starigrad Paklenica	Indeks (1961 = 100)	Tribanj	Indeks (1961 = 100)	ukupno	Indeks (1961 = 100)
1961.	613	-	1.109	-	683	-	2.405	-
1971.	571	93,1	1.163	104,9	627	91,3	2.361	98,2
1981.	463	75,5	1.131	102,0	504	73,8	2.107	87,6
1991.	457	74,6	1.159	104,5	481	70,4	2.097	87,2
2001.	455	74,2	1.100	99,2	338	49,5	1.893	78,7
2011.	469	76,5	1.140	102,8	267	41,2	1.876	78,0

Izvor: DZS (2005; 2013)

Dugotrajno iseljavanje, pretežno mladog stanovništva, ostavilo je duboke nepovoljne posljedice u sveukupnoj demografskoj strukturi Općine Starigrad, pa tako i onoj dobnoj. Tablica 3. pokazuje tri usko povezana procesa, od kojih svaki čini sastavni dio procesa starenja ukupnoga stanovništva. U razdoblju 1971.-1991., udjel mladih se smanjio s 37,5 % na 24 %, umjereno je rastao udjel zrelog stanovništva, izglednije kao posljedica doseljavanja iz planinskog zaleđa negoli kao posljedica prirodnog kretanja (Perica i Živić, 1995), dok se udio starog stanovništva povećao s 16,8 na 22,3 %. U idućem promatranom razdoblju (1991.-2011.), spomenuti se procesi dodatno intenziviraju. Udio mladih se još značajnije smanjio, započelo je i smanjivanje udjela stanovništva u dobnoj skupini 20-59, dok se udio starih povećao s 22,3 % na 33,2 % (tab. 3).

Sagledavši ukupne promjene u dobnim skupinama kroz četrdesetogodišnje razdoblje (tab. 3), uočljivo je kako se udio starog stanovništva od 1971. do 2011. gotovo udvostručio pa tako ono danas čini trećinu stanovnika Starigrada. Drugi dominantni proces je drastično smanjenje udjela mladog, potencijalno reprodukcijски najznačajnijeg dijela populacije, koje se u istom razdoblju više negoli prepolovilo. Ovakav sastav stanovništva prema dobi upućuje na produbljenje demografskih neprilika u Općini Starigrad. Prosječna starost iznosi 45,6, što je iznad županijskog i državnog prosjeka a indeks starenja 177, dok je indeks na nacionalnoj razini 115.

Tab. 3: Velike dobne skupine općine Starigrad 1971., 1991., 2011.

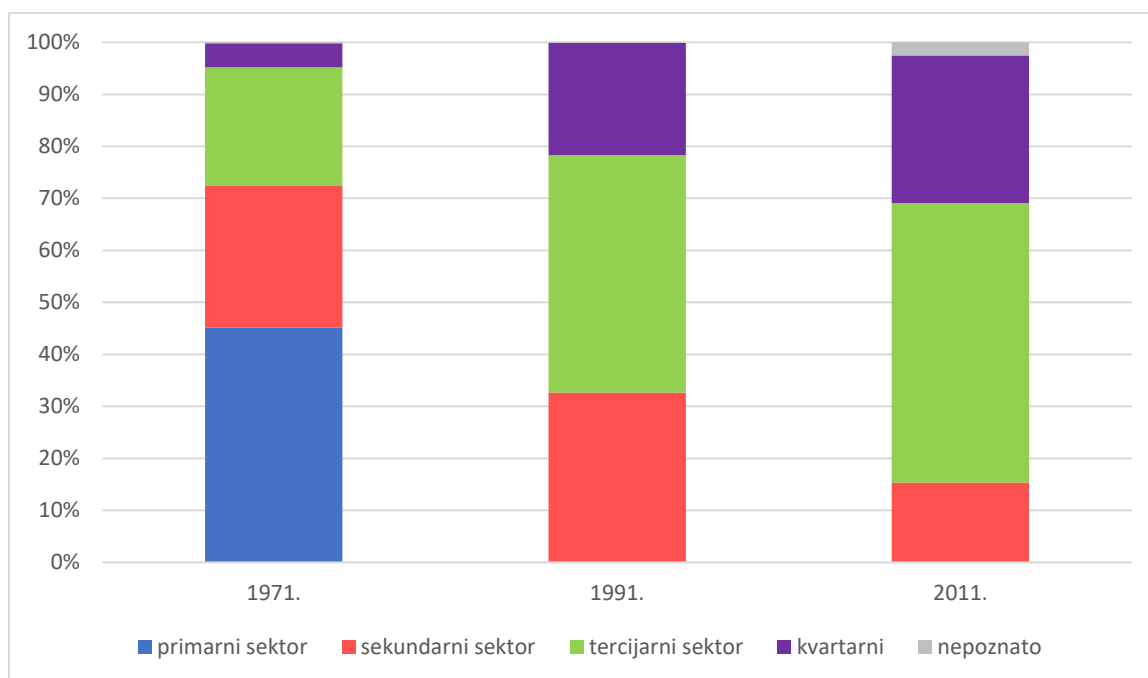
Velike dobne skupine	1971.	1991.	2011.
0-19	37,5 %	24,0 %	16,5 %
20-59	47,5 %	53,7 %	50,3 %
>60	16,8 %	22,3 %	33,2 %

Izvor: Perica i Živić (1995); DZS (2013)

3.1.3. Društveno-gospodarska obilježja

O tradicionalnim djelatnostima na području Općine Starigrad bilo je riječi u prethodnim poglavljima, a ona su u drugoj polovici 20. stoljeća počela gubiti na značaju kao u većini ruralnih prostora u Hrvatskoj. Pedesetih godina, poljoprivredno stanovništvo činilo je najveći dio aktivnog stanovništva, 1971. udio poljoprivrednog stanovništva se smanjio na 44 %, a 1991. doveden je na pozitivnu nulu (0,2 %) (Perica i Živić, 1995). Zanimljivo je da se većina obradivih površina Općine Starigrad danas nalazi na području Nacionalnog parka Paklenica, a tek se manji dio njih obrađuje (7 vrtova, dok su 34 vrta postepeno napuštana od 50-ih godina kada područje parka depopulira). Lokalno stanovništvo danas koristi te površine za zadovoljavanje vlastitih potreba i pritom se služi tradicionalnim načinima uzgoja (Franin i dr., 2018).

Deagrarizaciju na području Starigrada nikada nije nadomjestila industrijalizacija zbog nepovoljnih uvjeta tehničko-tehnološkog razvoja, već se napuštanjem poljoprivrede komplementarno razvijaju tercijarne djelatnosti (Brajković, 2017). Udio sekundarnog sektora je razmjerno visok u popisu 1971. zbog tradicije proizvodnog obrtništva, a 1991. i 2011. zbog zaposlenih u građevinskom sektoru (sl. 4). Sve značajniji udio zaposlenih u tercijarnom sektoru potvrđuje rastuću važnost turizma za Starigrad, tako je primjerice 2016. više od 50 % obrta registriranih na području općine kao osnovnu djelatnost navelo pružanja smještaja te pripremu i usluživanje hrane, a slijedi ih trgovina na malo i veliko (MICRO projekt, 2016). Raste i broj zaposlenih u kvartarnom sektoru, što se direktno može povezati s nacionalnim parkom. Prema prostornima planovima uređenja Općine Starigrad, turizam i tercijarne djelatnosti su glavne gospodarske grane koje treba razvijati i u budućnosti, a one bi omogućile razvoj trgovine, servisa i drugih uslužnih djelatnosti.

Sl. 4. Zaposleno stanovništvo Općine Starigrad prema sektorima djelatnosti 1971., 1991., 2011.

Izvor: SZS (1972); DZS (1994; 2013)

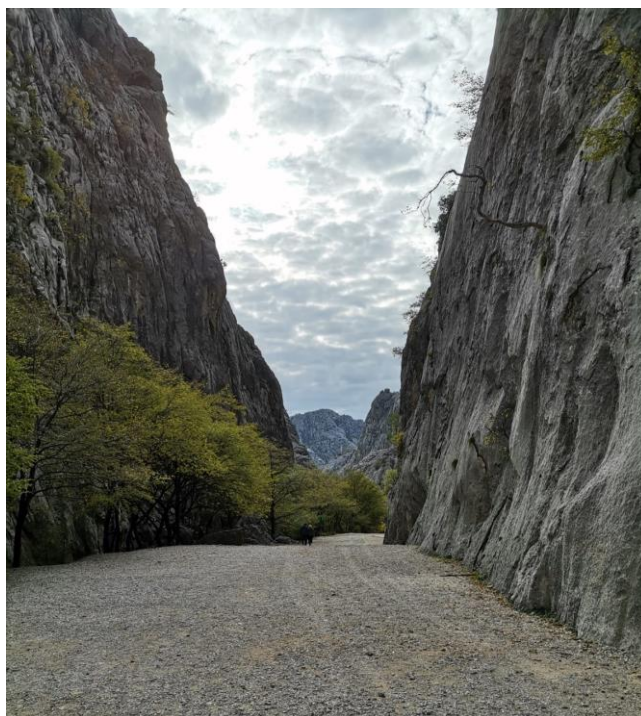
3.2. Nacionalni park Paklenica – utemeljenje i opća obilježja

Za razumijevanje specifičnosti Nacionalnog parka Paklenica, prirodnih i kulturnih osobitosti te atrakcijske osnove kao baze za turističku valorizaciju, u ovom će poglavlju biti prikazana njegova opća obilježja.

Kanjoni Velike i Male Paklenice, kao i šuma koja se smjestila između dva klanca i koja predstavlja jedini veći šumski kompleks na primorskoj strani Velebita, 1949. godine proglašeni su nacionalnim parkom. Obzirom da su utvrđivanjem tadašnjih granica brojni prirodno-znanstveni fenomeni i lokaliteti u neposrednom susjedstvu Nacionalnog parka ostali izvan njegovih granica (Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 1999), 1997. parku je pripojena zona najviših velebitskih vrhova u zaleđu i sav prostor između klanaca, čime dolazi do znatnog proširenja (Bralić, 2005). Nacionalni park proteže se južnim Velebitom, na nadmorskoj visini u rasponu od 30 do 1757 m, odnosno do najvišeg velebitskog vrha, Vaganskog vrha i ukupne je površine 95 km². Od toga se najvećim dijelom (64 km²) nalazi na području Zadarske županije te manjim dijelom (31 km²) na području Ličko-senjske županije (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007a).

Klanci Velike i Male Paklenice najveće su erozivne forme Velebita (Bralić, 2005). Zbog vodopropusnosti stijenskih kompleksa vapnenaca, voda se na području južnog Velebita brzo gubi u podzemlju. Tekućice su stoga rijetke i vezane uz dodir propusnih (vapnenac) i slabo propusnih (dolomit) naslaga trijaskе i paleozojske starosti s nepropusnim stijenama (klastit) duž tzv. pakleničkog rasjeda pa tokovi Velike i Male Paklenice, s pritocima, predstavljaju jedine značajne vodotoke hrpta južnog Velebita (Bognar, 1995). Dolina Velike Paklenice duga je 14 kilometara (Bognar, 1995) i veći dio parka pripada njezinu slijevu (Bralić, 2005). Za razliku od Male Paklenice i ostalih tekućica u parku (pritoka Bezimenjače, Suhe drage i Orljače), ona u svom većem dijelu zadržava vodu tokom cijele godine. Doline Velike i Male Paklenice uglavnom su uske simetrične do asimetrične, V izreza, koje jednim dijelom prelaze u dojmjljive klance duboke i do 400 metara (Saletto Janković, 1995).

Na kanjonskom dijelu dolina uzdižu se vertikalne stijene, kukovi, visine i do 700 m. Najpoznatiji je Anića kuk (712 m), najviša stijena na Velebitu koja se izdiže oko 400 metara iznad kanjona, a atraktivni su još i Velika Glavica (710 m) sa stijenom visokom oko 420 metara te Zub kod Manite peći (Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1999). Uz kukove, na području NP Paklenica zastupljene su brojne krške pojave, poput škrapara, pećina, jama i ponikava. Od nekoliko speleoloških objekata najzanimljivija je Manita peć u donjem dijelu Velike Paklenice, a mnogobrojnim krškim oblicima bogat je i prostor platoa između dvaju kanjona gdje se nalazi i jama Vodarica te područje Bojinca i Vidakova kuka u jugozapadnom dijelu parka (Bralić, 2005). Dio parka istočno od Male Paklenice predstavlja geomorfološki nepristupačnu i divlju cjelinu s izrazitim denivelacijama terena (Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1999)

Sl. 5: Planinarska staza i stijena Anića kuk Sl. 6: Klanac Velike Paklenice

Snimila: Ana Devčić (13.11.2020.)

Snimila: Ana Devčić (13.11.2020.)

Vršna planinska zona, koja uključuje pojas najviših velebitskih vrhova (Vaganski vrh 1757 m, Sveto brdo 1751 m, Babin vrh 1744 m, Segestin 1715 m) najstariji je element reljefne strukture područja, građen od karbonatnih naslaga jurske starosti, zbog čega su vrhovi bez kukova (Bognar, 1995). Planinski hrbat nije pod šumom, što omogućuje vidike i prema Lici i prema moru.

Biljni svijet Nacionalnog parka Paklenica reprezentativno predstavlja bogatu velebitsku floru. Šumske zajednice, koje su imale velik utjecaj na proglašenje Paklenice nacionalnim parkom, prekrivaju više od polovice površine. Posebne fenomene predstavljaju stare šume bukve kao i autohtone šume crnog bora. Bukva u klancima raste i na visinama od 350 m.n.v., a crni bor je biljka viših nadmorskih visina. Uz njih, zastupljene su još zajednice bijelog graba, crnog graba, crnog jasena koje rastu na nižim visinama, bliže moru uz zajednice hrasta medunca (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007a).

Od nešumske vegetacije u Parku osobito je važna vegetacija pukotina stijena, litica i točila u kojoj raste najveći broj velebitskih endema, s do sad je zabilježeno više od 60 endemskih biljnih vrsta. Bogat i raznolik je i životinjski svijet; prema endemskim vrstama najbrojniji su kukci, a

ptice se brojnošću ističu među kralješnjacima. Od velikih grabežljivaca značajni su smeđi medvjed, vuk, divlja mačka te povremeno ris, a od velikih biljojeda zabilježeni su divokoza, srna i jelen.

Arheološki nalazi iz starijeg neolitika te brončanog i željeznog doba upućuju kako se prisutnost čovjeka na ovom prostoru može pratiti od prapovijesti. Ostala vrijedna kulturna baština datira iz recentnijeg razdoblja (sl. 7); mlinice, mirila, suhozidi i ruševine starih stočarskih stanova svjedoče o prošlim vremenima kad je ovo područje bilo nastanjeno većim brojem ljudi, dok danas na području parka više nema stalnog stanovništva (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007a).

Sl. 7: Etnografska cjelina zaseoka Marasović na ulazu u kanjon Velike Paklenice

Snimila: Ana Devčić (13.11.2020.)

3.3. Turistička valorizacija NP Paklenica i Općine Starigrad

S obzirom da nacionalni park, uz zaštitu prirode ima naglašenu turističku funkciju, u nastavku će naglasak biti na snažnoj isprepletenosti turističkih aktivnosti na promatranom području. Isto će se primijeniti i u drugom dijelu rada, na primjeru Nacionalnog parka Sjeverni Velebit.

3.3.1. Razdoblje prije osnivanja NP Paklenica

Zanimanje za Paklenicu i prepoznavanje njezinih vrijednosti prvi su pokazali planinari na prijelazu u 20. stoljeće, kada su i zaštita prirode i razvoj turizma u Hrvatskoj bili tek u povojima (Poljak, 1995). Godine 1899. u Zadru je osnovano planinarsko i turističko društvo Liburnia koje organizira izlete u Paklenicu i na Velebit, u svrhu razvoja izletničkog i planinarskog društva u Dalmaciji (Marasović, 2004). Isto društvo je još prije prvog svjetskog rata dalo markirati put od vrha Svetog brda (1735 m), preko šume Paklenice do Starigrada. Važnu ulogu imalo je i Hrvatsko planinarsko društvo (HPD) koje je svoj doprinos prvotno dalo znanstvenim ekspedicijama na području Paklenice, zatim na čelu s dr. Ivanom Krajačem i prvotnoj, kratkotrajnoj zaštiti Paklenice kao nacionalnog parka 1929. godine. Nedugo nakon izgradnje glasovite staze od Zavižana do Oštarija, inženjer Ante Premužić dao je izgraditi stazu u Velikoj Paklenici do Manite Peći, čime otvara Paklenicu turističkom posjetu, a penjačke mogućnosti na području Anića kuka otkrili su 1939. članovi alpinističke sekcije HPD-a (Poljak, 1995).

3.3.2. Osnivanje Nacionalnog parka Paklenica i razvoj masovnog turizma na području Općine Starigrad

Nakon proglašenja Nacionalnog parka Paklenica 1949. godine i osnivanja samostalne uprave u Starigradu 1956., nastavljene su ratom prekinute aktivnosti na području nacionalnog parka, vezane uz planinarstvo i alpinizam. Pedesetih godina penjači su započeli s traganjem za penjačkim usponima što je u narednim desetljećima rezultiralo „otvaranjem“ nekoliko stotina penjačkih smjerova i privlačenjem alpinista s prostora cijele Europe (Gilić, 1995).

Šezdesetih godina počinje razvoj kupališnog turizma na prostoru Starigrada, kao i u ostatku hrvatskog priobalja, a turizam vezan uz nacionalni park se razvija u manjem obujmu i u drugom planu, kao nadopuna kupališnom. Turizam u ovom slučaju nije nastao kao planirana djelatnost, već samim dolaskom turista za čiji prihvat lokalno stanovništvo niti turistička ponuda nisu bili spremni (Segarić, 2014). Turistička infrastruktura u obliku smještajnih kapaciteta, objekata za zabavu i rekreaciju ubrzano se razvijala u Starigradu, Selinama i Tribnju. Takva izgradnja zadržala se van granica nacionalnog parka (Jelić-Mück i Radović, 1995) pa ipak, estetika prostora primarno oblikovana masivom Velebita, kanjonima Velike i Male Paklenice te tradicionalnom arhitekturom već je u ranoj etapi razvoja turizma bila narušena vikend izgradnjom „lošeg izgleda“ na prostoru prirodne zaravni Velike i Male Paklenice. Prostorno-planskom Odlukom iz 1967. godine (koja je zamijenila tadašnji regionalni prostorni plan

obalnog područja Općine Zadar) upozorilo se na potrebu uklanjanja takve izgradnje, a predložena je i preventivna zaštita prostora između jugoistočne granice parka i morske obale statusom rezervata prirodnih predjela (Magaš, 1995). Tih godina gradi se i hotel Alan na području Starigrada, najveći smještajni kompleks na prostoru Velebitskog primorja s nešto više od 400 ležaja. Hotel je primarno zamišljen kao potencijalni smještajni punkt planinara-izletnika, ali u suprotnosti s očekivanjima, posjetitelji su uglavnom bili turisti-kupači koji su se rijetko odlučivali na kratke odlaske u nacionalni park (Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1999).

Turistička posjećenost prostora današnje Općine Starigrad u tridesetogodišnjem je razdoblju, od 60-ih do početka 90-ih, kontinuirano rasla (tab. 4). Tome u prilog ide kako je 1975. Podvelebitsko područje, uz područje Zadar-Petrčane, postalo najznačajnije po rezultatima ostvarenima u kampovima unutar Općine Zadar, a 1983. Starigrad postao jedno od turistički najposjećenijih mjesta. Usmjerenost na postizanje što većih gospodarskih rezultata i poticanje razvoja turizma temeljenog na suncu i moru s industrijskom koncepcijom turističke ponude, imali su za rezultat izraženu sezonalnost, masovnost te nisku stopu iskoristivosti kapaciteta. Nasuprot tome, kvaliteta života stanovništva nije rasla jednakom dinamikom, što se negativno odrazilo na ukupan društveni razvoj i lokalni identitet (Marasović, 2004).

Tab. 4: Dolasci i noćenja turista na području Općine Starigrad 1966., 1975. i 1985. godine

Godina	Seline		Starigrad		Tribanj		ukupno	
	dolasci	noćenja	dolasci	noćenja	dolasci	noćenja	dolasci	noćenja
1966.	970	3.445	22.919	107.797	6.934	22.975	30.823	134.217
1975.	1.743	10.564	20.365	120.667	4.534	34.900	26.642	166.131
1985.	3.592	32.151	25.558	171.908	10.012	49.136	39.161	243.220

Izvor: RZS (1967; 1976; 1986)

Podatci o posjećivanju Nacionalnog parka Paklenica od osnivanja 1949. pa do početka Domovinskog rata 1991. nisu uredno bilježeni i postoje samo za period od 1988. do 1991. Najviše posjetitelja u tom razdoblju zabilježeno je 1989., njih 34.500, a pretpostavka je kako niti u ranijim godinama brojka nikad nije premašivala 40.000 (Jović, 2004).

Slabija uključenost nacionalnog parka u turistička kretanja i ponudu (Marasović, 2004), bila je dijelom i rezultat pasivnosti upravljanja parkom (Jelić-Mück i Radović, 1995) i manjkavosti u planiranju područja (Magaš, 1995). Prvi prostorni plan Nacionalnog parka Paklenica donesen je 1986., gotovo 40 godina nakon osnutka parka, a Magaš (1995) navodi kako se dotadašnji prostorni planovi viših razina i šireg prostora skoro pa i ne dotiču Nacionalnog parka Paklenica, neki ga jedva i spominju, uz izuzeće PPO Zadar. Shodno tome, turizam većeg obujma izostao je i zbog nedovoljne uređenosti prostora parka za organizirani prihvata posjetilaca; pristup parku, postojeće staze i putevi nisu bili u potpunosti prohodni, a jedini planinarski dom (PD Paklenica izgrađen 1963.) bio je skromnih mogućnosti, dok drugih ugostiteljskih objekata unutar parka nije bilo (Magaš, 1995). Prostornim planom parka iz 1986. predviđene su pojedine intervencije, poput izgradnje alpinističkog kampa na prostoru Anića luke (nedaleko od najpoznatijeg penjalista Anića kuk), izgradnje tristotinjak hotelskih kreveta te žičare od planinskog doma Paklenica do Liburnije, odnosno Bunovca na ličkoj strani, koja bi bila osnova razvoja zimskog turizma. Zbog ratnih neprilika koje su ubrzo zahvatile Hrvatsku, do realizacije tih zahvata nije došlo, a poratni modeli upravljanja masovne turističke sadržaje nisu smatrali prikladnima za pozicioniranje unutar parkovnih granica (Jelić-Mück i Radović, 1995).

3.3.3. Suvremena etapa razvoja turizma

Uoči 45. godišnjice parka 1994. godine, uprava je okupila brojne stručnjake u suradnji s kojima je planirala buduću turističku i gospodarski razvoj Paklenice, temeljen na optimalnom upravljanju (Jandrešić, 1995; Segarić, 2014). Osvremenjivanje kapaciteta započinje prestankom ratnih zbivanja kada nacionalni park razvija model posjećivanja, a od 1996. sustavno se prati i broj posjetitelja (Jović, 2004). Postepeno se uređuju putovi i staze za alpinizam, šetnje kroz prirodu, seoska imanja koja se nalaze na području parka i koja su donedavno bila zapuštena stavljaju se u turističku funkciju (Segarić, 2014), revitalizira se jedan od pakleničkih mlinova, špilja Manita peć se otvara za posjetitelje, a podzemni tuneli izgrađeni u kanjonu Velike Paklenice (tzv. bunker) izgrađeni od strane jugoslavenske vojske, prenamjenjuju u posjetiteljski centar. U suradnji s Turističkom zajednicom Općine Starigrad provodi se nekolicina projekata, poput uređenja etno-kuće u Marasovićima, zaseoku na samom ulazu u nacionalni park, koja danas predstavlja izložbeni prostor i zajedno s konobom otvorena je za posjećivanje.

Osnaživanjem svoje atrakcijske osnove, park dobiva novu ulogu u formiranju cjelokupne destinacije Pakleničke rivijere (Marasović, 2004), a istovremeno njegovo posjećivanje prestaje biti direktno ovisno o turističkoj ponudi priobalja kako je to, u prethodnom razdoblju, bio slučaj (Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1999). Istovremeno, povezivanje turizma u zaštićenim područjima s kupališnim turizmom nije izdvojena pojava, već se danas javlja na području čitavog Sredozemlja i važan je čimbenik u kreiranju pozitivnog imidža destinacija, a ima ulogu i u smanjivanju sezonalnosti (Klarić i Gatti, 2006). Istovremeno raste potražnja za posjećivanjem nacionalnih parkova na globalnoj razini (Eagles i dr., 2002), a istraživanja u Hrvatskoj upućuju na isti trend pa je 2001. 34,4 % turista posjećivalo nacionalne parkove za vrijeme boravka u destinaciji, a 2010. 44,6 % turista (Marković, 2015).

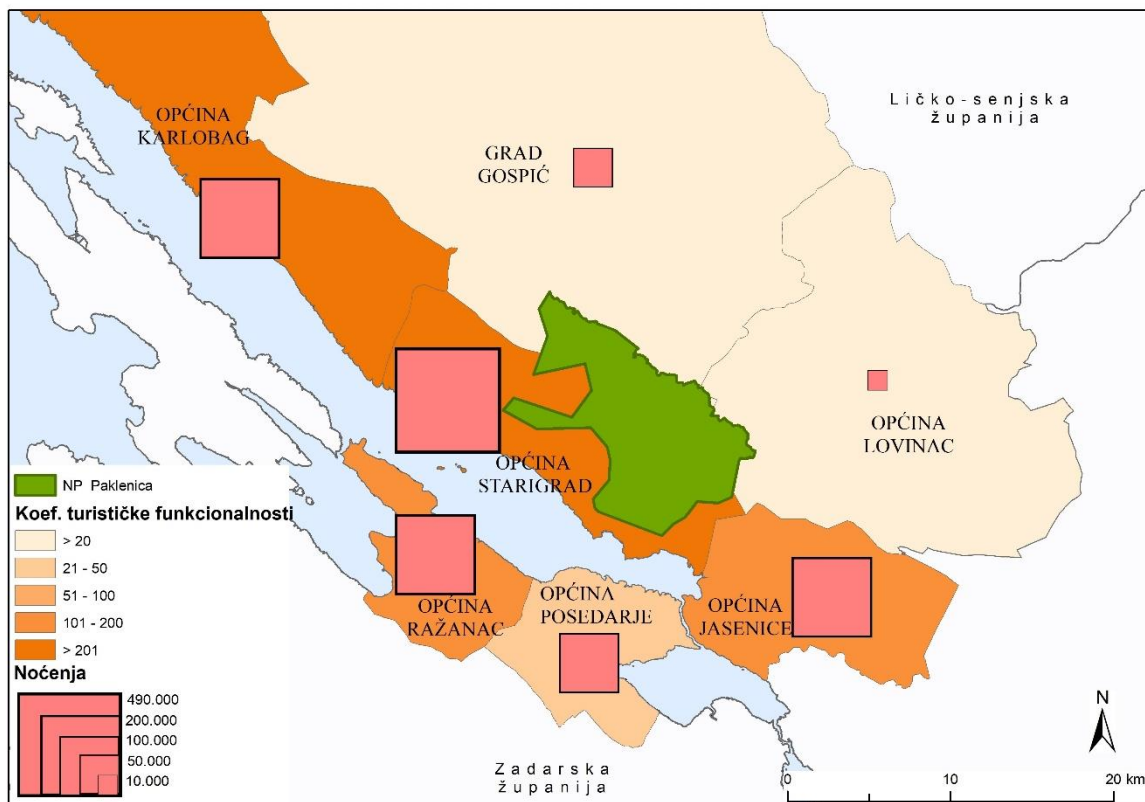
Turističke aktivnosti na području Općine Starigrad kontinuirano se razvijaju u suvremenom razdoblju. Tako je 2015. zabilježeno gotovo dvostruko više dolazaka i noćenja negoli 2005. (tab. 5), a i najsajjnija turistička ostvarenja iz osamdesetih su u ovoj etapi daleko premašena. U odnosu na susjedne jedinice lokalne samouprave, Starigrad ostvaruje ponajviše noćenja, ali i bilježi najveći broj turističkih postelja po broju stanovnika (sl. 8), što ukazuje na visok stupanj ovisnosti o turizmu. Godine 2015. u općini Starigrad je ostvareno 411.921 noćenja, što čini vrlo značajnih 43,5 % od svih zabilježenih noćenja na području Velebitskog podgorja². Broj postelja je za istu godinu iznosio 6658, najviše od čega u kućanstvima (52,8 %), slijede kampovi (33 %), zatim hoteli (8,1 %) te ostali smještajni objekti (6,1 %).

Tab. 5: Dolasci i noćenja turista na području Općine Starigrad za 2005. i 2015. godinu

godina	Seline		Starigrad		Tribanj		Ukupno	
	dolasci	noćenja	dolasci	noćenja	dolasci	noćenja	dolasci	noćenja
2005.	5561	38.469	38.057	167.610	1116	6618	44.734	212.697
2015.	12.896	81.044	58.414	286.677	8024	44.200	79.334	411.921

Izvor: DZS (2006; 2016)

² Područje Velebitsko podgorje u konkretnom slučaju obuhvaća sva naselja u sastavu Grada Senja, Općine Karlobag, Općine Starigrad i Općine Jasenice

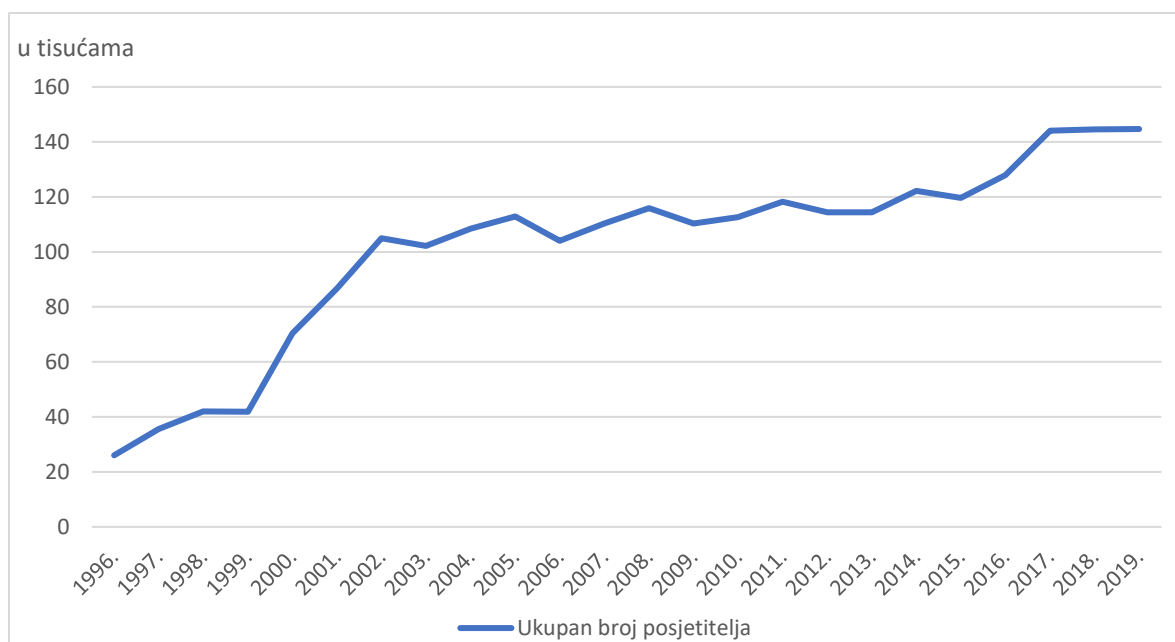

Sl. 8: Broj noćenja za 2019. i koeficijent turističke funkcionalnosti na području Općine Starigrad i susjednih jedinica lokalne samouprave

Izvor: DGU (2013); MINGOR (2015); DZS (2019)

3.3.4. Karakteristike posjećivanja i posjetitelja Nacionalnog parka Paklenica

Porast broja posjetitelja Nacionalnog parka Paklenica prikazan je slikom 9. Znakovit skok zabilježen je u razdoblju 1999. do 2002. godine, kada broj posjetitelja raste s 40 tisuća na više od 100 tisuća. Promjena je to koja se odvija u skladu s oporavkom hrvatskog turizma općenito, nakon višegodišnjeg zamiranja uslijed ratnih neprilika, ali i ostalih faktora koji su navedeni u prethodnom poglavlju. Rast broja posjetilaca, s određenim pulsiranjima, bilježi se i u narednim godinama, gdje je najveći uzlet ostvaren u posljednjih pet pa je tako u 2019. zabilježeno 144.681 posjetitelja (sl. 9).

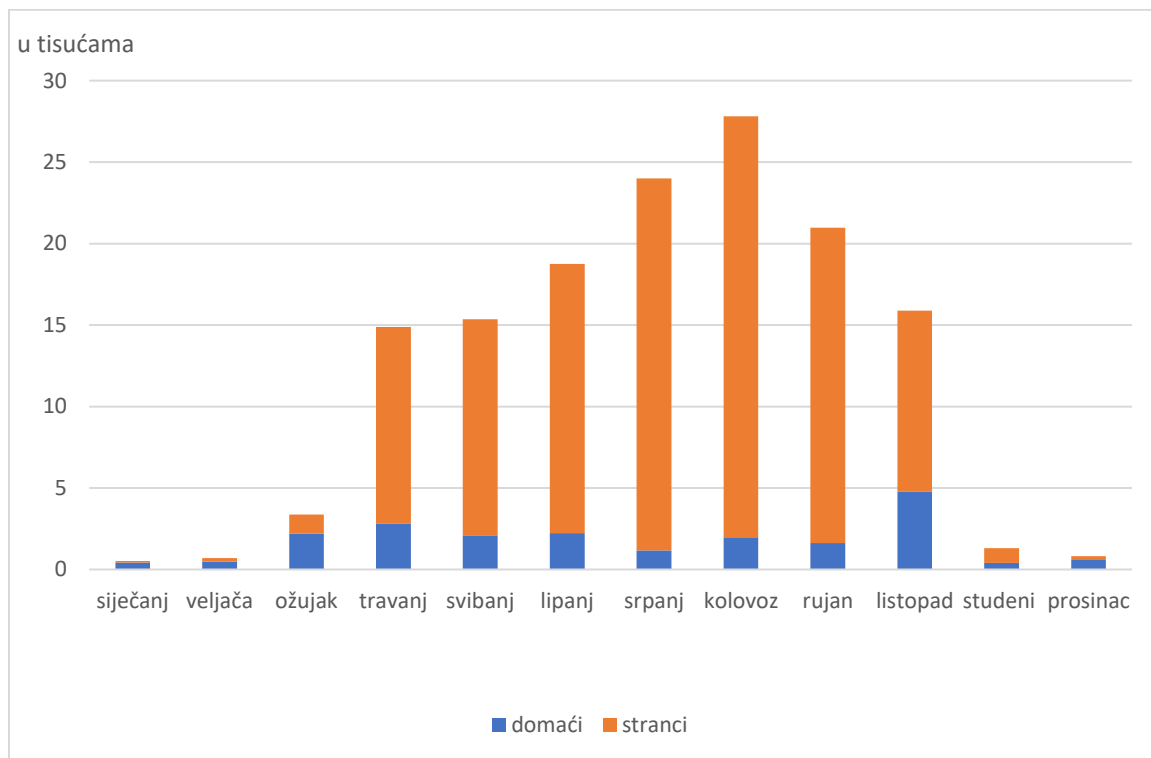
Sl. 9: Broj posjetitelja u Nacionalnom parku Paklenica od 1996. do 2019. godine

Izvor: interna statistika NP Paklenica (2020)

Vremenska raspodjela posjetitelja tokom godine nije ujednačena, značajne su razlike između zimskih mjeseci s nekoliko stotina posjetitelja i ljetnih s više tisuća (sl. 10). Znakovito je ipak kako sezona intenzivnijeg posjećivanja započinje već u travnju, a završava u listopadu. U strukturi uvjerljivo dominiraju strani posjetitelji (prosječno nešto više od 80 %), osobito ljeti. Tradicionalno se u parku posjetitelji kategoriziraju, osim na strane i domaće posjetitelje, na „šetače“ i „penjače“. Penjači, koji obično čine 30% ukupnog broja posjetitelja, park ponajviše posjećuju u proljetnom i jesenskom razdoblju (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007a). Do danas se Paklenica etablirala kao najvažniji penjački centar Hrvatske s više od 400 penjačkih smjerova, a stijena Anića kuk široko je prepoznatljiva u europskim razmjerima (Nechita i dr., 2014).

Na produljenje sezone u parku utječe i organizacija brojnih događaja, od kojih su neki već tradicionalni, poput Paklenica Trail-a u i Susreta ljubitelja Karla Maya i filmova o Winnetou u svibnju, nekolicine utrka tokom rujna od kojih je najpoznatiji Highlander Velebit, dana otvorenih vrata i rođendana parka u drugoj polovici listopada. Najpoznatiji i najposjećeniji događaj je Međunarodni susret penjača Paklenica koji se održava početkom svibnja, okuplja penjače iz svih krajeva, a u sklopu manifestacije se organiziraju i različita predavanja, filmski festival, sajam *outdoor* opreme... Broj penjača i zainteresiranih posjetitelja tih dana zna

premašiti brojku od 8000. Premda penjačka sezona obično završava u studenom, iskustvo djelatnika parka upućuje kako se posljednjih desetak godina bilježi cjelogodišnje prisustvo penjača u parku. Razlog tome je povoljan položaj pojedinih alpinističkih lokaliteta, koji su zaklonjeni od vjetra, a istovremeno izloženi suncu, kao i dostupnost Paklenice.

Slika 10: Broj domaćih i stranih posjetitelja u Nacionalnom parku Paklenica, po mjesecima 2019.

Izvor: interna statistika NP Paklenica (2020)

Penjači nisu jedini ljubitelji aktivnog turizma u Paklenici. Istraživanje Barića i dr. (2016) ukazuje kako ukupni profil posjetitelja Nacionalnog parka Paklenica uvelike odgovara definiciji onoga što se u stranoj literaturi naziva „nature-based tourist“. Takvi turisti, osim što imaju neke zajedničke socio-deomgrafske karakteristike – uglavnom su srednje ili mlađe životne dobi, visokoobrazovani, imaju relativno visoke prihode, također teže aktivnom boravku u prirodi, žele sami istraživati, otkrivati, sudjelovati, a za svoj boravak odabiru očuvane i čiste destinacije sa posebnom ponudom. Isto istraživanje pokazuje kako većina posjetitelja parka odabire odsjedati u jednostavnijim smještajnim objektima u neposrednoj okolini parka, pretežito na području Općine Starigrad (njih 72,3 %).

3.4. Suživot Nacionalnog parka Paklenica i Općine Starigrad

Nacionalni park Paklenica među ciljevima održivog upravljanja, uz očuvanje, edukaciju i rekreaciju navodi razvoj lokalnih zajednica koji bi se trebao odražavati u „održivom korištenju prirodnih dobara s ciljem regionalnog gospodarskog rasta i razvoja, osiguravanju prihoda lokalnom stanovništvu te otvaranju radnih mjesta“ (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007a, 15). Uloga je dodatno naglašena činjenicom kako se Nacionalni park Paklenica, ali i Nacionalni park Sjeverni Velebit nalaze unutar UNESCO-ovog rezervata biosfere Velebit te Parka prirode Velebit, za koje je spomenuti cilj još važniji.

Direktan utjecaj na održivi razvoj ogleđa se u ulozi nacionalnog parka kao poslodavca. Paklenica, prema podacima uprave, zapošljava 31 djelatnika, a brojka se sa sezonskim zaposlenicima i suradnicima na projektima penje do 50 zaposlenih. Većina zaposlenika dolazi s područja Općine Starigrad, a svega troje iz Zadra, što Park čini drugim najvećim poslodavcem Općine.

„Kad računate da je pedesetak zaposlenih, makar tijekom sezone, to znači da pedesetak obitelji ima prihode, što je značajno za jedno ovako malo mjesto... a jedini veći poslodavac na području općine je hotel Alan“ (E1).

Posredno prihode od parka ostvaruju ugostitelji i iznajmljivači na području Parka, udruge od kojih se otkupljuju autohtoni proizvodi, ali i čitav turistički sektor Općine. Premda je u slučaju Starigrada teško razgraničiti utjecaj turizma u parku od klasičnog, kupališnog turizma, ono oko čega se svi intervjuirani slažu jest da park doprinosi produžetku turističke sezone na području Starigrada za nekoliko mjeseci. Tome ponajviše doprinose alpinisti koji, kako je prikazano u jednom od prethodnih poglavlja, preferiraju dolaziti u vansezonskim mjesecima.

„Uzmite primjer u kojem slovenski alpinisti na proljeće požele otići penjati se u Alpe, ali se pokaže se kako će biti loše vrijeme. Oni će sjesti u auto i dovesti se u Paklenicu... Toga je posljednjih godina sve više, Paklenica je široko prepoznata u alpinističkom svijetu. Domaći već znaju u koje će doba godine i odakle koja skupina penjača doći“ (E4).

Alpinisti tradicionalno prakticiraju odsjedati u kampovima (koji čine trećinu smještajnih kapaciteta), a to se u konačnici pozitivno odražava na njihovo postojanje i održivost, što je naročito važno jer velik broj čine manji, obiteljski kampovi. Posljednjih se godina alpinisti sve češće odlučuju za odsjedanje u privatnom smještaju, što zbog izjednačavanja cijena kampova i

apartmana, što zbog dolazaka tokom cijele godine. Jedna od sugovornica navodi i da u segmentu produljenja sezone postoji prostora za poboljšanje vezanih uz smještajne objekte.

„Ovdje tek manji dio smještaja ima uvjete za cjelogodišnje poslovanje, poput grijanja i usluga pansiona, hotelski kapaciteti su u zimskom periodu zatvoreni, a svega 2-3 restorana rade“ (E2).

Lokalno stanovništvo posljednjih godina prepoznaje potencijale ruralnog turizma pa dolazi do obnove kuća u seoskim zaseocima u planinskom dijelu općine, a razvijaju se i drugi oblici turizma vezani uz NP Paklenica i PP Velebit, ponajprije vezani uz aktivni turizam. O važnosti aktivnog turizma govori podatak da je na području Starigrada krajem devedesetih otvorena prodavaonica tzv. *outdoor* opreme, a prije desetak godina i rentarnica penjačke opreme (E2).

Kako se posljednjih godina turistički trendovi mijenjaju potvrdila je i djelatnica lokalne turističke zajednice pa kao najistaknutije turističke vrijednosti i potencijale Općine Starigrad danas navodi: spoj mora i planine, sunce i more, NP Paklenicu i NP Velebit, ponudu aktivnog odmora kao i samo okruženje (četiri nacionalna parka, tri parka prirode, Zadar, Zrmanja).

„Uloga kupališnog turizma [je] bila osobito izražena u razdoblju do Domovinskog rata, ona je zadržana i kasnije, ali uz jačanje interesa za aktivnim odmorom, boravkom u prirodi te provođenjem odmora izvan ljetnih mjeseci“ (E3).

Turistička zajednica je u segmentu aktivnog turizma prvotno radila na formiranju poučno pješačkih staza kojima je valorizirana i kulturna baština u planinskom zaleđu. Time je oplemenjena ponuda u segmentu pješačenja, a kasnije je razvijan i sustav biciklističkih staza na širem području te je formirana ponuda organiziranih biciklističkih ruta. Danas na području Starigrada postoje dvije privatne agencije koje nude usluge posebnih oblika turizma. Aranžmani tih agencija uključuju škole penjanja, planinske ture, foto-safari ture, najam bicikala, kajaka, kanua... Postoji i nekoliko licenciranih gorskih vodiča, a potreba za njima kontinuirano raste pa ravnateljica Nacionalnog parka navodi kako u suradnji s HGSS-om imaju u planu obuku zainteresiranih za obavljanje te djelatnosti, kojom bi dobili potrebne certifikate.

Sl.11: Jedna od brojnih tabli na području Starigrada koje upućuju na obližnji kamp
 Snimila: Ana Devčić (13.11.2020.)

Sl. 12: Foto-safari na Velebitu
 Izvor: Slobodna Dalmacija (2019)

O važnosti posebnih oblika turizma za područje Općine Starigrad, djelatnica parka govori:

„Trenutno je veći dio lokalnog stanovništva zaposlen samo tijekom ljetnih mjeseci, dok razvoj posebnih oblika pogoduje produljenju turističke sezone i obogaćuje ponudu destinacije. Dugoročno gledano, daljnji razvoj posebnih oblika turizma nudi mogućnost cjelogodišnjeg poslovanja većeg broja smještajnih i ugostiteljskih objekata, zapošljavanje stanovništva, a naposljetku stvaraju se uvjeti za ostanak (i opstanak) stanovništva na ovom području.“ (E2)

Park posljednjih godina provodi spektar radionica na temu održivih turističkih proizvoda i aktivnog turizma vezanih uz Paklencu i šire velebitsko područje. Teme radionica vezane su edukativni turizam, ruralni turizam, prirodni turizam, turizam kulturne baštine, planinarenje, penjanje, foto i video turizam... provode se i radionice izrade autohtonih suvenira, radionice suradnje lokalnih poljoprivrednika i nacionalnog parka, ali i drugi projekti koji uključuju suradnju i komunikaciju s lokalnom zajednicom. Nacionalni park ima i dugogodišnju suradnju s nekim institucionalnim predstavnicima, a postoji i puno zajedničkih aktivnosti s turističkom zajednicom te predstavljanja na turističkim tržištima.

„Pokušavamo stalno nešto pokrenuti. U nekim aktivnostima ima više interesa, primjerice radionice autohtonih suvenira posebno su dobro posjećene jer sudionici mogu naučiti izrađivati nešto konkretno čime bi se mogli u budućnosti baviti, a za neke je interes manji... ali bitno je da se ljudi naviknu, da im to postane normalno... da znaju da smo tu i da smo otvoreni za suradnju. U tijeku nam je i izrada plana upravljanja, provodili smo anketiranje lokalnog stanovništva, imat ćemo i neke tematske sastanke sa, ovisno o različitim temama,

predstavnicima različitih oblika turizma, planinarskim sektorom, tako da dobijemo što više *inputa* što bismo i kako dalje.“ (E1)

Govoreći o dosadašnjem razvoju turizma na promatranom području, sugovornici su istaknuli neke negativne učinke, primjerice kako je zbog neplanske i prekomjerne izgradnje u uskom obalnom pojasu došlo do narušavanja estetike Starigrada te degradacije okoliša (E3), ali i kako je zbog strogih propisa na području nacionalnog parka te nepostojanja stalnog stanovništva na njegovu području, takva sudbina park zaobišla (E1). Jedan od sugovornika naveo je i kako bi suradnja nadležnog ministarstva s vlasnicima nekretnina u nacionalnom parku trebala biti bolja, obzirom da postoji interes za obnovom postojećih objekata na njegovu području (E4), ali promatrajući širu sliku, ravnateljica parka je navela kako većih konfliktnih situacija između parka i lokalne zajednice nema.

„Park nekako postoji odavno pa su se ljudi navikli na to, nemamo ceste unutar parka, ljudi ne žive unutar parka, postoji par zaselaka u kojima su ljudi obnovili kuće i bave se turizmom. Povremeno se jave incidentne situacije, ne tako često, primjer je recimo krivolov na području parka ili pokoji problem s pojedincima. Ovo je mala sredina, svi se međusobno poznajemo i živimo u nekakvom suživotu“ (E1).

Kao još jednu od pogodnosti parka, sugovornik (E4) je istaknuo njegovu vrijednost za turističku promociju cijelog područja; destinacije *Pakleničke rivijere*, ali i pojedinačnih oglašivača-iznajmljivača putem interneta, jednostavno konstatirajući kako je „nacionalni park najbolja besplatna reklama“.

O načinima još bolje iskoristivosti Nacionalnog parka Paklenica u kontekstu lokalnog razvoja, prvenstveno turizma detaljnije će se raspravljati u poglavlju koje slijedi nakon studije slučaja NP Sjeverni Velebit.

4. Studija slučaja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit

4.1. Opća obilježja naselja Sjevernog Velebita

4.1.1. Historijsko-geografski razvoj

Usljed sličnih prirodno-geografskih uvjeta i dugotrajnog razvojnog zaostajanja, proučavani prostor sjevernog Velebitskog podgorja imao sličan historijsko-geografski razvoj kao i južnovelebitski prostor.

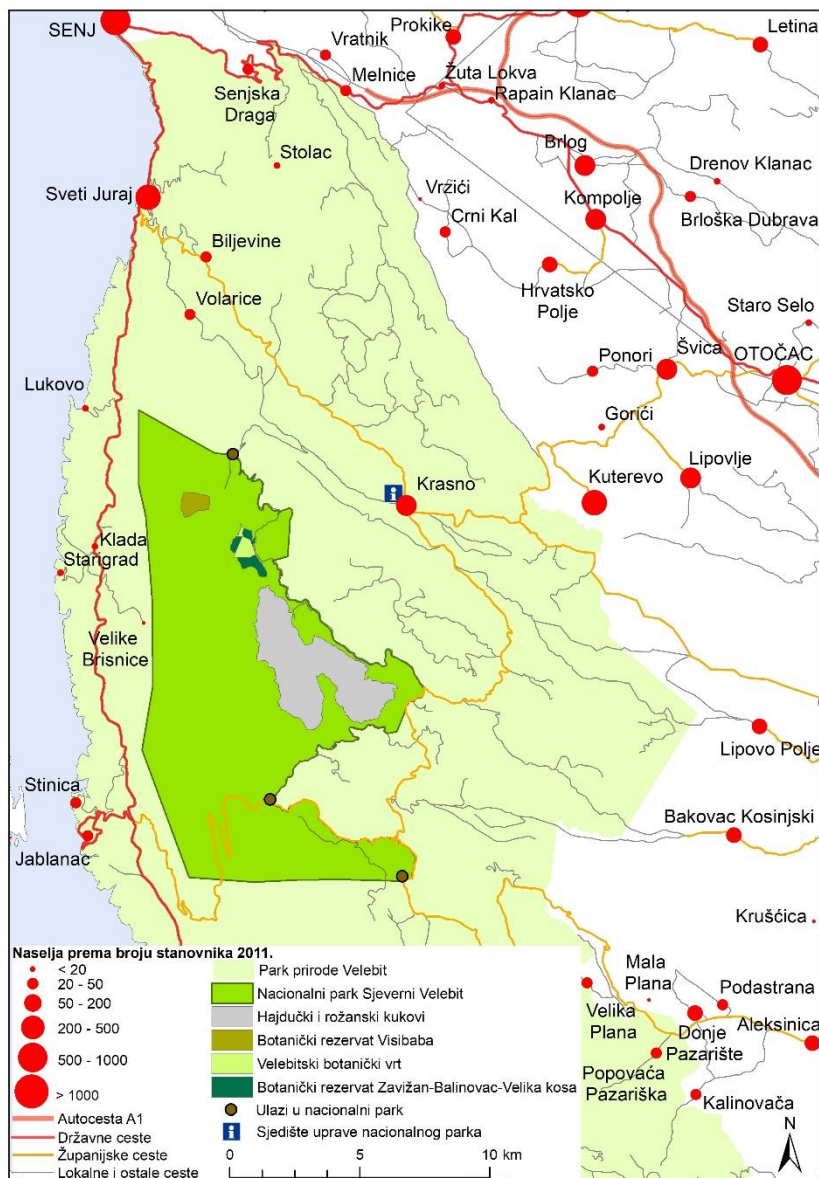
Stanovništvo je u prošlosti bilo podjednako orijentirano na pasivno iskorištavanje pašnjaka, kao i velebitskog šumskog fonda. O važnosti šuma za ovdašnje gospodarstvo govori kako je jedna od prvih šumarija u Hrvatskoj osnovana 1765. u Krasnu. Blizina Senja kao gospodarskog središta i najvažnije hrvatske luke u 18. stoljeću i prvoj polovici 19. stoljeća, izgradnja Jozefinske ceste 1779. te kasnije dovršetak ceste od Senja do Karlobaga 1874., utjecali su na pozitivniju gospodarsku situaciju na ovom prostoru. Senjska luka je imala široku gravitacijsku zonu, obuhvaćajući Pokuplje i Posavinu, odnosno sjeverozapadni dio panonskog hrvatskog prostora. Međutim, izgradnjom Lujzinske ceste 1810. te željezničke pruge Zagreb-Rijeka 1873. dolazi do naglog opadanja gospodarske moći Senja i ograničenja njegove gravitacijske zone, što se odrazilo i na okolna područja (Rogić, 1965).

Jablanac, Klada i Stinica, naselja na samoj obali, početkom 20. stoljeća su imala centralni karakter u odnosu na zaseoke udaljene od mora, a Jablanac se izdvajao kao „gradsko naselje“, upravno-administrativno te kupovno-prodajno središte (Rogić, 1958). Niti jedno mjesto ipak nije imalo važniju funkciju kao luka, a dugogodišnja brodarska tradicija je s propašću senjske luke počela nestajati - jedino se prerada drveta i daljnji transport zadržao u Jablancu i Stinici, zahvaljujući cesti koja je povezivala šumovitu velebitsku kontinentalnu stranu i primorje. Usprkos siromašnoj osnovi, kulturni i društveni život razvijao se kroz djelovanje brojnih društava, odnosno udruga u Jablancu, od čitalačkih do kasnije turističkih, kao i kroz rani razvoj školstva (Brlić, 2017). Društvo za proljepšavanje Jablanca potpomoglo je da u prekretnici stoljeća turizam dopre do primorskih mjesta. Jablanac se započeo razvijati kao kupalište i odmaralište, 1910. je izgrađen prvi hotel; tad je uređena i šetnica do slikovite uvale Zavratnice (Hirtz, 1924). Prva pojava turizma ipak nije donijela bitne promjene većem dijelu stanovništva, već je uslijed oskudice, prostor zahvaćen emigracijom koja postaje osobito živa nakon 2. svjetskog rata. Daljnji razvoj drvne industrije u Stinici, izgradnja magistrale, uspostavljanje trajektne linije s Rabom i izraženiji razvoj turizma u Jablancu te ostalim mjestima pružili su tek slabe mogućnosti zadržavanja dijela stanovnika (Rogić, 1966). Primorska su mjesta u narednim

desetljećima, nakon bogatih stoljeća, ostala pretežito ribarske luke bez planova za ponovni, ujednačen razvoj (Brlić, 2017).

Naselje Krasno na kontinentalnoj velebitskoj padini, smješteno je u reljefno izdvojenoj zavali, između hrpta sjevernog Velebita i padine Senjskog bila. Nastanjeno je krajem 17. stoljeća, a stanovništvo je prvotno radi lakšeg gospodarenja formiralo zadružne posjede velikih površina, iz čega nastaje specifičan tip disperznih gospodarstava i kasnije zaseoka, čija se struktura zadržala do današnjih dana (Pejnović, 2007a). Egzistencijalno je oduvijek bilo vezano uz šume i njihovo upravljanje. Osnivanje šumarije, a zatim i izgradnja prvih pilana 30-ih godina 20. stoljeća, obilježili su razvoj mjesta, njegov identitet i način života (Vukelić i dr., 2007). Jedna od šumskih cesta, tzv. vlaka koje su se gradile preko velebitskih prijevoja tokom 18. stoljeća kako bi se olakšao pristup šumskim rajonima, omogućile su povezivanje Krasna s primorjem, a kasnije se njome odvijao tranzitni promet slabijeg intenziteta između sjeverozapadne Like i sjevernog dijela Velebitskog podgorja čime Krasno dobiva tranzitnu ulogu. Tranzitna je uloga ojačana gradnjom šumskih cesta prema predjelima sjevernog i srednjeg Velebita te ceste koja se odvaja prema dijelu Like (Donjem Kosinju, Perušiću) (Pejnović, 2007b). Za identitet i prepoznatljivost mjesta vrlo je važno i marijansko svetište u Krasnu s pripadajućom crkvom iz 18. stoljeća, koja od davnina okuplja vjernike, a sama legenda o ukazanju seže unazad 800 godina.

Geografska marginalnost uvjetovala je da s razvojnog stajališta Krasno ima obilježja rubnog prostora ili periferije, što je osobito bilo izraženo do 1990-ih prevladavajućim izvozom sirovine (drvene mase) i radne snage. Uspostavom novog društveno-gospodarskog sustava, kao i usvajanjem nove razvojne filozofije, odvija se brži gospodarski i fizionomski preobražaj naselja (Pejnović, 2007b). Prema Prostornom planu Grada Senja, Krasno je određeno kao lokalno razvojno središte, a uspostavom Nacionalnog parka Sjeverni Velebit 1999. i smještanjem uprave parka na područje Krasna, ono se razvija i kao njegovo matično, ishodišno naselje.

Sl. 13: Naseljska i prometna struktura područja šire okolice Nacionalnog parka Sjeverni Velebit u suvremenom razdoblju

Izvor: GISData (2005); DGU (2013); MINGOR (2015)

4.1.2. Demogeografska obilježja

Rubna naselja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit prema popisu iz 2011. broje 808 stanovnika. Najveće naselje je Krasno (476 stanovnika) u kojem živi više od polovice žitelja, dok niti jedno drugo ne broji više od 100 stanovnika. Proučavana naselja čine 10,8 % stanovništva Grada Senja, čiji su sastavni dio.

Trenutni broj stanovnika odudara od slike vitalnih i dinamičnih naselja s početka prošlog stoljeća. Populacijski domet na ovom prostoru zabilježen je davne 1910. godine, kada je na njemu živio 6.121 stanovnik. S iznimkom kratkotrajne stabilizacije naseljenosti između dva svjetska rata, depopulacija se pod utjecajem mehaničkog odljeva stanovništva, nastavila do današnjih dana.

Kao i na primjeru Općine Starigrad, promjene ukupnog broja stanovnika pomnije će se razmotriti za razdoblje 1961.-2011. Indeks promjene broja stanovnika 1961.-2011. iznosi 21,3 (tab. 6). Pokazatelji su još negativniji ukoliko se izdvoji naselje Krasno i sagledaju samo naselja primorske padine, za koja indeks iznosi 12,9. Takav podatak jasno upućuje na njihovo neminovno izumiranje. Najveće smanjenje broja stanovnika primorske padine zabilježeno je između 1961. i 1971. godine, neposredno nakon modernizacije priobalne ceste. Za razliku od ostalih dijelova hrvatskog primorja, gdje se stanovništvo iz ruralnog zaleđa počelo seliti na obalu još krajem 19. stoljeća, u velebitskom dijelu nije bilo poticaja koji bi inicirali takve tokove do izgradnje magistrale, što potvrđuje činjenica kako je još 1953. samo 22 % stanovništva Velebitskog podgorja živjelo u obalnim naseljima (Rogić, 1958). Odredišta selidbe iz zaleđa uglavnom su postala središnja naselja, primarno Senj koji je bio centar rada i lokalnog razvoja (Husanović Pejnović, 2010).

Tab. 6: Kretanje broja stanovnika u naseljima sjevernog Velebita 1961.-2011.

	Jablanac	Klada	Krasno	Lukovo	Starigrad	Stinica	Velike Brisnice	Volarice	ukupno
1961.	700	141	1.086	336	111	652	77	701	3.804
1971.	330	79	873	153	74	288	23	360	2.180
1981.	219	44	754	90	54	229	4	224	1.618
1991.	158	49	674	57	29	145	1	194	1.307
2001.	118	33	535	36	11	105	1	112	951
2011.	83	39	476	36	15	73	-	86	808
Indeks 1961 = 100	11,8	27,7	43,8	10,7	13,5	11	-	12,7	21,2

Izvor: DZS (2005; 2013)

Istovremeno emigrira i stanovništvo priobalnih naselja (Jablanac, Klada, Lukovo, Starigrad, Stinica), koje gotovo da i nije osjetilo blagodati razvoja turizma i gospodarskog napretka, uslijed svoje perifernosti u odnosu na razvojna središta. Migracija se iz ovih mjesta primarno odvijala prema većim gradovima (Rijeka, Zagreb), i ravničarskim krajevima (Rogić, 1966). Naredna međupopisna razdoblja karakterizira nešto manji intenzitet depopulacije, ali sa sve izraženijim egzodusnim obilježjima. Današnja struktura naseljenosti primorske padine može se prikazati kao mreža malih naselja s iznimno nepovoljnom starosnom strukturom u kojoj su revitalizacijski procesi gotovo nemogući (Pejnović, 2008).

Za naselje Krasno, na kontinentalnoj velebitskoj padini, indeks promjene broja stanovnika 1961.-2011. iznosi 43,8. Smanjenje broja stanovnika i u ovom slučaju je drastično, ali manje negoli kod naselja primorske padine, primarno zbog jače funkcije rada naselja. Depopulacija je i u slučaju ovoga naselja prvenstveno posljedica emigracije pretežito mladog stanovništva, ali i prirodnog pada koji je zabilježen već 60-ih godina (Pejnović, 2007a). Dobni sastav (tab. 7) upućuje na starenje stanovništva, gdje je osobito primjetno smanjenje udjela mladog stanovništva, čiji se udio od 1971. do 2011. prepolovio, ali i povećanje udjela starog stanovništva.

Tab. 7: Velike dobne skupine naselja Krasno 1971., 1991., 2011.

Velike dobne skupine	1971.	1991.	2011.
0-19	39,9 %	29,7 %	20,2 %
20-59	43,2 %	53,1 %	56,6 %
>60	17,0 %	17,2 %	24,2 %

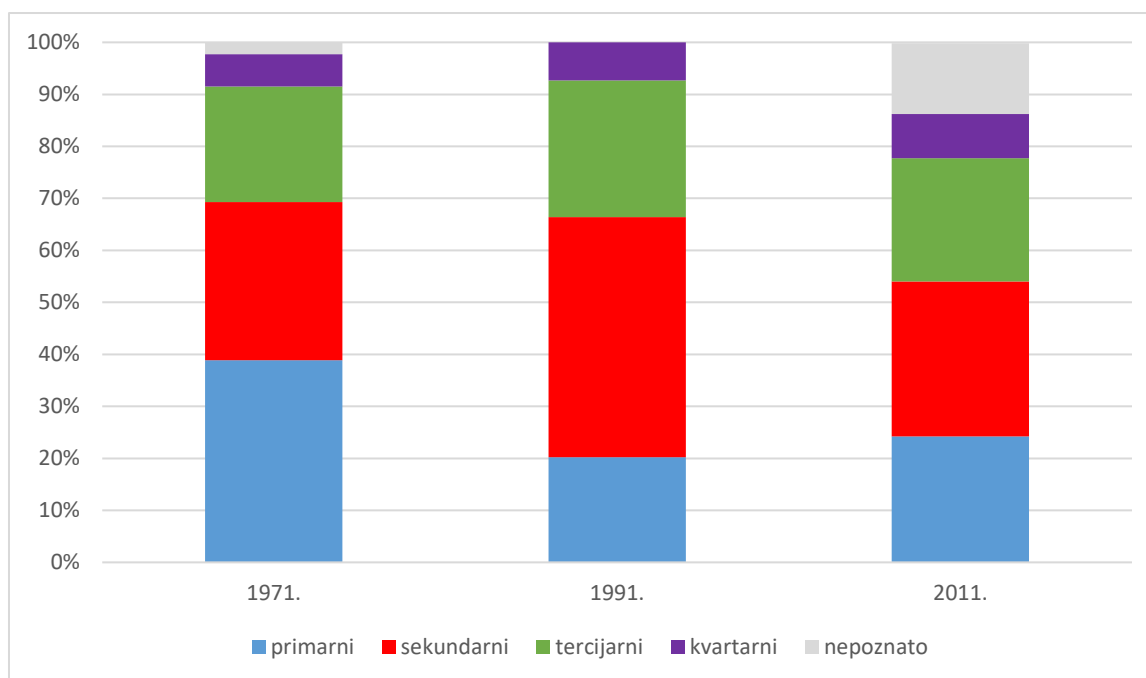
Izvor: Pejnović (2007a); DZS (2013)

4.1.3. Društveno-gospodarska obilježja

Analizirana demografska kretanja vrlo su nepovoljna za razvoj gospodarskih djelatnosti na promatranom području, obzirom da većinu naselja karakterizira demografsko izumiranje, a neka su u posljednjem desetljeću već ostala bez svojih stalnih stanovnika, poput Velikih Brisnica. Takvi pokazatelji, a posebice mala koncentracija stanovništva sposobnog za reprodukciju te nedovoljan kontingent radno sposobnog stanovništva – onemogućuju bilo kakav daljnji razvoj. Jedinu iznimku predstavlja naselje Krasno, koje iako karakterizira izrazita depopulacija, bilježi izraženu diskrepanciju između demografskog i gospodarskog razvoja.

Krucijalnu ulogu za lokalni razvoj je, kako je već i spomenuto, od davnina imala djelatnost šumarstva, zbog koje je 70-ih udio zaposlenih u primarnom sektoru iznosio gotovo 40 % (sl. 14). Poljoprivreda je imala i još uvijek ima, dopunski karakter. Zahvaljujući radno intenzivnoj industriji, prvenstveno drvnoj koja se osobito razvija nakon 2. svjetskog rata, već tad je značajan udio zaposlenih u sekundarnom sektoru, a tercijarni je sektor u tom razdoblju važniji za primorska naselja negoli za Krasno. Važnost industrije za gospodarstvo dodatno raste do 1990-ih, prvenstveno na kontinentalnoj padini, dok se gubi u primorskim mjestima, čije malobrojno stanovništvo tad gotovo isključivo radi u tercijarnom sektoru – trgovini i ugostiteljstvu.

U suvremenom se razdoblju, usprkos tranzicijskim procesima i privatizaciji koja je negativno utjecala na ostale industrijske grane Grada Senja te je velik broj stanovnika ostao bez posla, drvna industrija uspješno razvija, iako je njezin udio u gospodarstvu manji negoli 1991. Lokalna je šumarija uspostavljanjem Nacionalnog parka Sjeverni Velebit izgubila značajan udio šumskih površina, samim time i drvnih zaliha te je pogoršano njezino poslovanje (Ivančević, 2005), ali je šumarstvo i u ovom razdoblju uspjelo ostati jednom od vodećih djelatnosti i po broju zaposlenih i po utjecaju na Krasno (Lukić i Pejnović, 2007). Tercijarizacija svih naselja ogleda se u otvaranju nekolicine ugostiteljskih i smještajnih objekata čime raste broj zaposlenih u tom sektoru, a zanimljivo je kako i sama šumarija preuredila svoje objekte koji su nekoć služili za smještaj radnika, u turističke svrhe. Zbog malenog broja radno aktivnog stanovništva u primorskim mjestima, nije moguć uvid u strukturu zaposlenih u svim naseljima, stoga je 2011. veći udio onih u kategoriji „nepoznato“.

Sl. 14: Zaposleno stanovništvo naselja sjevernog Velebita prema sektorima djelatnosti 1971., 1991. i 2011.

Izvor: SZS (1972); DZS (1994; 2013)

4.2. Nacionalni park Sjeverni Velebit – utemeljenje i opća obilježja

Sjeverni Velebit proglašen je nacionalnim parkom 1999. godine zahvaljujući iznimnoj bioraznolikosti, bogatstvu flore i krških oblika te krajobraznoj raznolikosti. Park je površine 109 km² i geografski obuhvaća sjeverozapadnu padinu Sjevernog Velebita, a u cijelosti se nalazi unutar Ličko-senjske županije, unutar administrativnih granica Grada Senja (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007b). Premda najmlađi nacionalni park, obuhvaća nekoliko ranije zaštićenih lokaliteta poput strogog prirodnog rezervata Hajdučki i Rožanski kukovi, spomenika vrtne arhitekture Botanički vrt u Modrić dolcu, te dva botanička rezervata: Zavižan-Balinovac-Velika kosa i Visibaba (Bioportal, 2020).

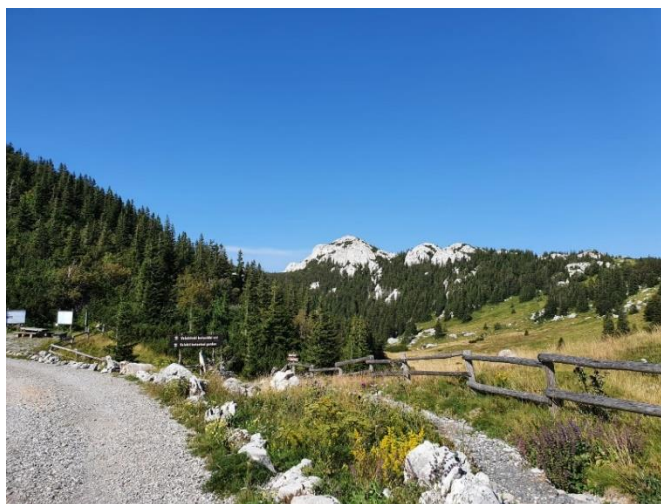
U pogledu geologije, najveći dio područja zauzimaju jurski vapnenci, a mjestimično su manje ili veće površine pod pleistocenskim ili paleogenim te u manjoj mjeri holocenskim naslagama. Karbonatne breče, tzv. jelar naslage su najmlađe predkvartarne naslage Sjevernog Velebita. Izrazito su podložne okršavanju zbog čega su vrlo otporne na mehaničko trošenje i eroziju te imaju značajnu ulogu na oblikovanje reljefa ovog područja (Bočić i dr., 2019). Geomorfologija Parka je iznimno raznolika, a reljef ima izrazite odlike krša s mnoštvom vrijednih i

prepoznatljivih oblika. Najmanji od njih, škrape i kamenice, najrazvijeniji su i najzastupljeniji oblici, a posebno su dobro vidljivi u zoni Hajdučkih i Rožanskih kukova. Zbog podzemnog odvodnjavanja u kršu oblikuju se zatvoreni oblici – krške depresije, tzv. dulibe ili padeži. Najpoznatije su Mirovo, Bilenski padež, Dundovića padež i Lomska duliba. Depresije ukupno svojom površinom prekrivaju više od polovice parka, što upućuje na snažnu denudaciju na ovom prostoru. Uz depresije, na Sjevernom Velebitu su osobito zastupljena rezidualna uzvišenja - kukovi. Razvoj speleoloških objekata, prvenstveno brojnih dubokih jama omogućila je jaka podzemna cirkulacija kao posljedica postojanja duboke vadozne zone. Četiri jame su dublje od 1000 metara: Jamski sustav Lukina jama – Trojama, Slovačka jama, jama Nedam te jamski sustav Velebita. Na prostoru Sjevernog Velebita razvijen je i glaciokrški reljef te su vidljivi brojni denudacijski i akumulacijski oblici. Zastupljen je i fluviokrš na primorskoj padini, gdje su se erozijskim djelovanjem urezale jaruge (Bočić i dr., 2019).

Sl. 15: Rožanski kukovi

Snimila: Ana Devčić (30.7.2020.)

Sl. 16: Velebitski botanički vrt

Snimila: Ana Devčić (30.7.2020.)

Klimatska obilježja parka pod utjecajem su graničnog položaja Velebita, između primorja i unutrašnjosti, zbog čega dolazi do kontakta sredozemne te umjereno tople vlažne klime. Za park su karakteristični niski godišnji temperaturni prosjeci (4 - 6 °C) i orografske oborine te se

srednje godišnje vrijednosti kreću od 2000 do 3000 mm. Mikroklimatske prilike i temperaturne inverzije u depresijama uzrokuju dugo zadržavanje snijega, 40 do 100 dana u godini snježni je pokrivač u parku deblji od 30 centimetara, dok je maksimalna debljina veća i od 2 metra. Snijeg se u jamama sniježnicama može naći i čitavu godinu. Čak 42 % dana na Zavižanu je sa snijegom, dok je prosječan broj dana s oborinom 165. Za klimu su karakteristični vjetrovi, osobito bura, koja često doseže olujnu snagu (Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja, 2012).

Vegetacija parka se razlikuje s primorske i kontinentalne strane, što se najbolje ogleda u šumskom vegetacijskom pokrovu. S kontinentalne strane, na nižim nadmorskim visinama rastu gorske bukove šume, dok je najvišim nadmorskim visinama sporadično razvijena zajednica klekovine bora krivulja. U vlažnim udolinama pojavljuju se smrekove šume. Na primorskoj strani, razvijena je primorska bukova šuma, koja se na nižim nadmorskim visinama nadovezuje na listopadnu primorsku zajednicu hrasta medunca i crnoga graba. U cijelom području brojne su i vrlo slikovite različite livade, pašnjaci, vrištine i visoke zeleni, a osobito je karakteristična osebujna vegetacija stijena i točila (Lupert-Obradović i Kljajo, 2007). Antropogeno nastali pašnjaci sjevernog Velebita pripadaju skupini kalcifilnih travnjaka, koji se često nazivaju i kamenjarski pašnjaci. Takvi su travnjaci jedna od najbogatijih staništa u Europi zbog velike raznolikosti te bogatstva biljnih i životinjskih vrsta na malom prostoru. Oni pridonose pejzažnoj, stanišnoj i vrsnoj bioraznolikosti sjevernog Velebita, a suvremenim prestankom stočarenja ti su pašnjaci ugroženi sukcesijom koja bi se mogla spriječiti mjerama aktivnog očuvanja travnjaka (Alegro i Šegota, 2019).

Na sjevernom se Velebitu može naći pregršt biljnih svojti, od flornih elemenata, submediteranskih do visokoplaninskih. Dosad je utvrđeno više od 900 vrsti biljaka, od čega 40-ak endemičnih koje se većinski mogu vidjeti u Velebitskom botaničkom vrtu, a najpoznatija je hrvatska sibireja. Također, bogat je i svijet faune, iako dosad manje istražen negoli flora. Zabilježeno je više od 100 vrsta leptira, a prisutno je i više od 30 podzemnih svojti, od kojih velik dio čine endemi. Sjeverni Velebit je bogat ptičjim vrstama, a neki od sisavaca zabilježenih na području parka su: medvjed, vuk, ris, divlja mačka, divokoza, jelen i srna (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007b).

Od kulturne baštine, najvrjedniji su kulturni krajobrazi koji sadržavaju uzorke planinskih naselja, s pastirskim stanovima. Uzorci se javljaju na tri visinska pojasa: podima (350-700 m n. v.), nadgorju (800-1200 m n. v.) i vrhgorju (1300-1600 m n. v.). Stanove je nekoć odlikovao karakteristični prostorni raspored; građeni su na kosim obroncima, čime je ostavljeno dovoljno

travnjačke površine za ispašu i vrtove, a krasila ih je jednostavna estetika uslijed ograničenih materijala. Dio je stanova odlaskom stanovništva s velebitskog prostora do danas gotovo u potpunosti nestao, a krajobrazni uzorci su većinski degradirani (Lisac i Ivanuš, 2010). Od 21 evidentirane lokacije krajobraznih uzoraka planinskih naselja, na dvije su lokacije stanovi obnovljeni od strane Parka, u vršnoj zoni južnog dijela Parka, na Alanu i Velikom Lubenovcu. Među ostalim kulturnim dobrima izdvaja se planinarska Premužićeva staza, izgrađena u suhozidu, koja u dužini 57 kilometara povezuje vršni dio sjevernog i srednjeg Velebita, a 16 kilometara staze se nalazi unutar NP Sjeverni Velebit.

Sl. 17: Napušteni pastirski stan

Snimila: Ana Devčić (31.7.2020)

Sl. 18: Obnovljeni stanovi na području Alana

Snimila: Ana Devčić (31.7.2020.)

4.3. Turistička valorizacija Nacionalnog parka Sjeverni Velebit i naselja sjevernog Velebita

4.3.1. Razdoblje prije osnutka nacionalnog parka

Želja za turističkim otvaranjem sjevernog Velebita se, kao i u slučaju Paklenice, javila već početkom dvadesetog stoljeća. Prve se inicijative i intervencije vežu uz već spomenuta imena Ivana Krajača, koji je izgradio prvi planinarski dom na Velebitu 1912., a bio je i začetnik ideje o turističkoj stazi koja bi povezala sjeverni i južni Velebit, te Antu Premužića koji je ideju prihvatio i realizirao izgradnjom staze početkom 30-ih godina. U desetljećima koja su slijedila, zbog svoje nedostupnosti sjeverni je Velebit ostao rezerviran za malobrojne planinare i istraživače zahvaljujući kojima nekolicina lokaliteta sjevernog Velebita 50-ih i 60-ih stječe

status zaštite, a među njima najpoznatiji je strogi rezervat Hajdučki i Rožanski kukovi (Poljak, 2013).

Planinski se turizam na širem prostoru počeo razvijati nekoliko desetljeća prije osnutka parka. U Krasnu je 1980-ih otvoreno skijalište, koje je osim lokalnog stanovništva, privlačilo i skijaše s područja Zadra i Rijeke. Prve bilješke o turističkim kretanjima vode se od 1974., kada su u Krasnu registrirana 22 ležaja, a glavni smještajni i ugostiteljski objekt bio je motel Rajinac, koji je djelovao do ratnih godina. Za većinu godina do kraja 1980-ih, broj turističkih dolazaka se kretao ispod 500, a noćenja su u boljim godinama znala premašivati brojku od 2000 (Lukić i Pejnović, 2007).

U primorskim se mjestima od 1960-ih intenzivnije razvijao kupališni turizam. Značajnije turističko središte bio je Jablanac s obližnjom Stinicom, u kojoj je krajem 80-ih izgrađeno i jedino veće turističko naselje (planirano za 4000 korisnika) na području bivše Općine Senj. Statistički podaci za primorska naselja Velebitskog podgorja pokazuju kako se turistički promet od sredine 1960-ih, kada je zabilježeno više od 8000 turističkih dolazaka i gotovo 17.000 turističkih noćenja pa do sredine 1980-ih kada je zabilježeno 6000 dolazaka i 12.000 noćenja, nije povećavao, već stagnirao pa čak i smanjio (RSZ 1967; 1976; 1986).

Brajković (2017) navodi kako se turistička djelatnost na ovom dijelu obale slabije razvijala negoli kod ostalih primorskih ili dalmatinskih mjesta zbog samih prirodno-geografskih uvjeta – oštrije klime i strme obale, ali i stava o turizmu kao djelatnosti u koju nije potrebno puno ulagati. Činjenica da je najkraći i najlakši prometni pravac iz unutrašnjosti do mora imao završetak u Senju te da je ličkim cestovnim ogrankom povezan s Plitvicama, kao potencijal turističkog razvoja sjevernog velebitskog primorja (Rogić, 1965), nije dovoljno iskorištena.

4.3.2. Suvremena etapa razvoja turizma

U posljednjih dvadesetak godina koliko postoji Nacionalni park Sjeverni Velebit, većina naselja bilježi blagi porast broja noćenja i dolazaka, s iznimkom naselja Stinica. Ukupno sagledavši, ne dolazi do razvoja turizma većih razmjera, kako u suvremenom razdoblju, tako i u odnosu na prijeratni period. Grad Senj, čiji su naselja sastavni dio, bilježi manji pritisak turizma u odnosu na susjedne obalne jedinice lokalne samouprave (sl. 19). Iako ostvaruje znatno veći broj noćenja od Općine Karlobag, više od 2/3 smještajnih kapaciteta i turističkog prometa koncentrirano je upravo u samom gradu Senju. Na području promatranih naselja, 2015. ostvareno je 14,6 % od

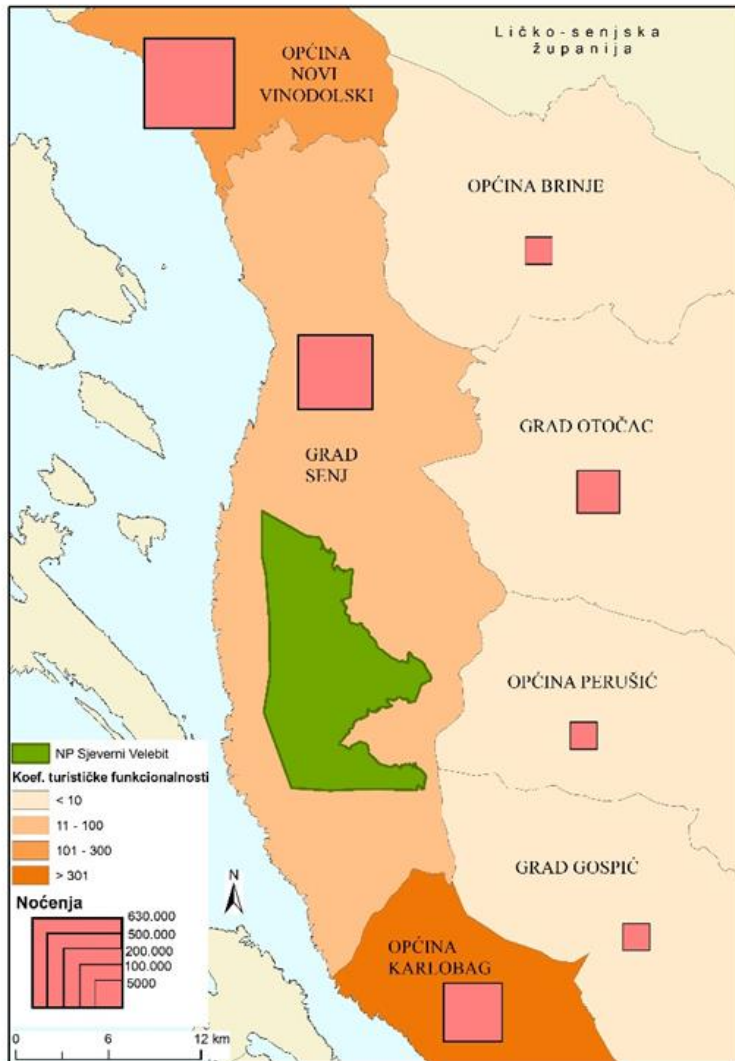
ukupnog broja noćenja na području Grada Senja i 4,5 % noćenja Velebitskog podgorja. Navedeno potvrđuje relativno slab turistički značaj naselja sjevernog Velebita. U ukupnom broju postelja (952), prevladavaju one u privatnom smještaju (55,5 %), slijede ih oni u ostalim smještajnim objektima (35 %), a najslabije su zastupljeni hoteli (9,5 %). Zanimljivo je i kako se petina dolazaka ostvaruje u planinarskim domovima, što upućuje na zastupljenost specifične skupine posjetitelja, odnosno planinara.

Tab. 8: Dolasci i noćenja na području naselja sjevernog Velebita 2005. i 2015.

	Dolasci 2005.	Noćenja 2005.	Dolasci 2015.	Noćenja 2015.
Jablanac	1777	4485	2066	7605
Klada	467	3391	780	5627
Krasno	3138	4857	3779	6142
Lukovo	1115	7486	1708	11.464
Starigrad	434	3179	509	3880
Stinica	4128*	31.807*	1237	8186
ukupno	11.059	55.205	10.079	42.904

*u promatranom se razdoblju značajno smanjio broj smještajnih kapaciteta na području Stinice jer se objekti u turističkom naselju sve više koriste kao objekti za sekundarno stanovanje, pretežito u ljetnim mjesecima, što se odražava i na razliku u broju dolazaka i noćenja u promatranom razdoblju (Arhitektonski fakultet, 2012)

Izvor: DZS (2006; 2016)

Sl. 19: Broj noćenja 2019. godine i koeficijent turističke funkcionalnosti Grada Senja i susjednih jedinica lokalne samouprave

Izvor: DGU (2013); DZS (2015); MINGOR (2015)

Stvarno turističko posjećivanje NP Sjeverni Velebit može se pratiti unazad dvadeset godina, od proglašenja nacionalnog parka do danas. Uprava parka u prvim je godinama svog osnutka morala tek formirati upravljačku infrastrukturu, a zatim i turističku, kao i regulirati sustav posjećivanja (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007b). Kompleksnost tih procesa uvjetovala je da je razvoju ponude parka i njegovu etabliranju, potreban duži vremenski period. Istovremeno, segment slogana Sjevernog Velebita „iskonska divljina“ već upućuje na karakter parka i nužnost očuvanja tog obilježja, stoga se nastoje izbjeći izmjene izvornog stanja; gradnja

unutar parka te prevelik broj posjetitelja, a turistička se djelatnost nastoji razvijati na temeljima ekoturizma.

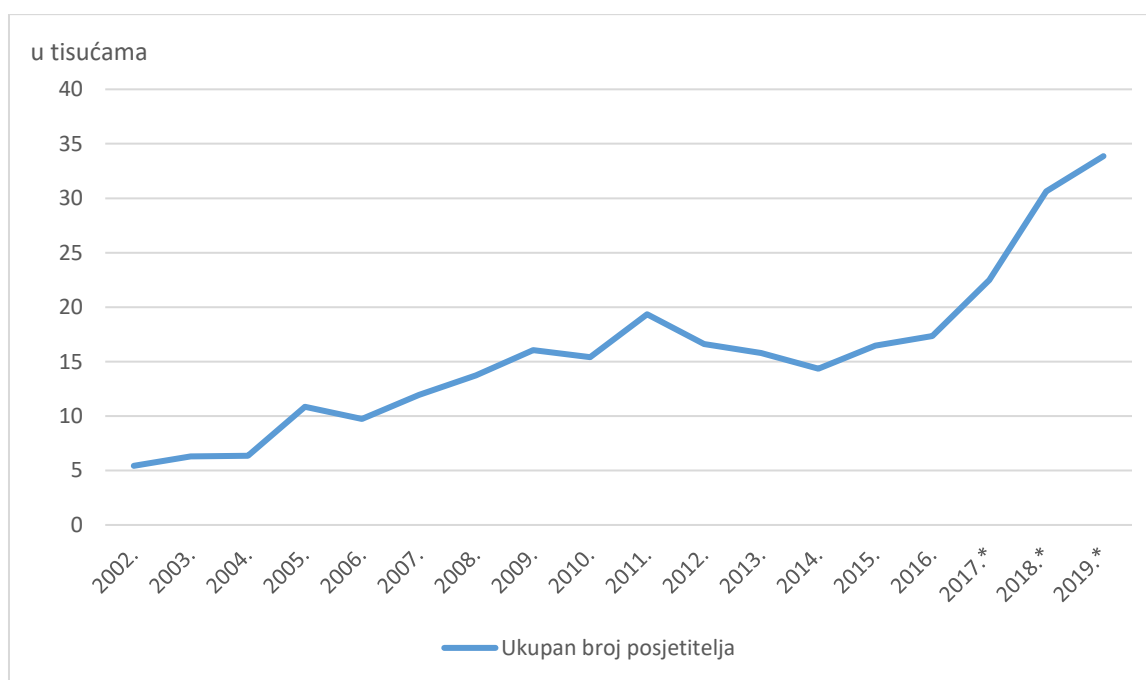
Potrebu promoviranja i razvoja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit kao novog i manje razvijenog odredišta prepoznao je projekt EDEN (skraćenica za Europsku destinaciju izvrsnosti), u organizaciji Europske komisije, koji je 2008. godine proglasio park destinacijom izvrsnosti u kategoriji Turizam i zaštićena područja, a posljednjih je godina to na regionalnoj razini činila Lokalna akcijska grupa Lika kroz projekt Integra Lika 2020, povezavši Sjeverni Velebit s drugim zaštićenim područjima na području županije, primarno s daleko poznatijim Nacionalnim parkom Plitvička jezera.

Turistička ponuda parka, kao i u slučaju Paklenice, prednost daje aktivnom odmoru pa se ističe brojnost planinarskih staza koje vode do planinskih vrhova i vidikovaca, a dio staza obogaćen je poučnim tablama. Od lokaliteta se prema popularnosti izdvaja Zavižan s planinarskim domom i meteorološkom postajom na samom ulazu u park, zatim Velebitski botanički vrt s oko 300 biljnih vrsta, spomenuta Premužićeva staza koja prolazi kroz najsirovije i najkrševitije dijelove sjevernog Velebit, područje Alana s istoimenim planinarskim domom te Štirovača - prostrana dolina poznata po očuvanim crnogoričnim šumama (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007b). U svrhu dodatne valorizacije kulturne baštine i proširenja mogućnosti smještaja, 2017. obnovljeni su već spomenuti pastirski stanovi na Alanu i Lubenovcu, a stanovi na Alanu služe i kao izložbeno-edukativni prostor te info-punkt Parka. Iste godine je otvoren i Centar za posjetitelje – Kuća Velebita, smješten van granica parka, u blizini zgrade Javne uprave NP Sjeverni Velebit u Krasnu. Multimedijalni centar na interaktivan način dočarava klimu, kulturnu baštinu, staništa i vrste, geologiju parka i jedan od najzanimljivijih, ali posjetiteljima nedostupan fenomen parka – jame.

Paar (2019) na temelju postojećih sadržaja i znanstvenih spoznaja o fenomenima parka, potencijalni, daljnji razvoj parka vidi u njegovu pozicioniranju kao edukativno-turističkog središta, u kojem bi se mogli razvijati suvremeni obrazovni (STEM) programi, temeljeni na rezultatima aktualnih i budućih istraživanja georaznolikosti i bioraznolikosti. Zamisljeno je da se takvi programi kontinuirano nadopunjuju uz suradnju sa stručnjacima, a pred posjetitelje bi trebali postavljati izazove koji u njima pobuđuju znatiželju, potiču na samostalno istraživanje i učenje, pri tome povezujući različite sadržaje – obrazovne, znanstvene, kulturne, športske i znanstvene.

4.3.3. Karakteristike posjetitelja i posjećivanja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit

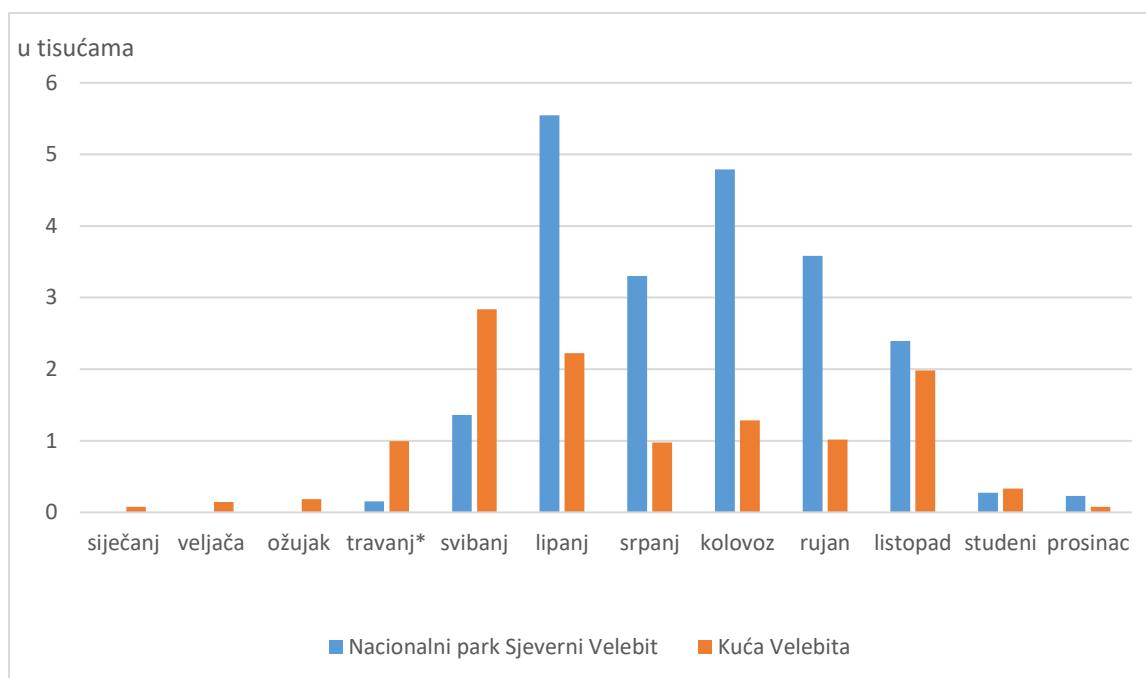
S obzirom na vrijeme osnutka Parka, broj posjetitelja sustavno se prati tek od 2002. godine. Te je godine prodano 5.430 ulaznica, 2005. brojka prvi puta premašuje 10.000, a 2017. prekoračuje 20.000 (sl. 20). Prevladavaju domaći posjetitelji (godišnje prosječno čine oko 60 %), no njihov udio varira sezonski – u pred i post sezoni više je domaćih posjetitelja, primarno zbog školskih grupa, dok je tijekom srpnja i kolovoza podjednak udio domaćih i stranih (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007b). Otvaranjem Posjetiteljskog centra, predviđeno je povećanje broja posjetitelja u hladnijem dijelu godine, međutim, posjetitelji pretežito posjećuju Kuću Velebita ponajviše tijekom svibnja, lipnja i listopada (sl. 21), čime je samo dijelom produžena sezona posjećivanja. Dosadašnja istraživanja turističkog potencijala Parka (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007b; Fundak, Tišma, 2008) pokazala su kako je većina posjetitelja zadovoljna netaknutim krajolikom, izvornošću i prirodnim ljepotama te bogatstvom flore i faune, dok su niže razine zadovoljstva iskazane po pitanjima smještaja, gastronomske ponude, kulturne ponude, pristupa i dostupnosti parka, sadržajima u parku. Takvi pokazatelji nisu karakteristični samo za NP Sjeverni Velebit, već su slični rezultati dobiveni i za druga zaštićena planinska područja (NP Paklenica, NP Risnjak, PP Velebit) (Fundak i Tišma, 2008).

Sl. 20: Broj posjetitelja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit od 2002. do 2019. godine

*od 2017. podaci uključuju i posjete Centru za posjetitelje – Kuća Velebita, čija je posjećenost po godinama bila: 2017. – 3.734, 2018. – 9.403, 2019. – 12.231

Izvor: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2007b); interna statistika NP Sjeverni Velebit (2020)

Sl. 21: Broj posjetitelja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit i Kuće Velebita 2019., po mjesecima

*Nacionalni park je otvoren za posjetitelje od 26.4.

Izvor: interna statistika NP Sjeverni Velebit (2020)

U odnosu na druge nacionalne parkove u Hrvatskoj, zamjetno je kako Sjeverni Velebit ostvaruje relativno slabe turističke rezultate. Ravnateljica parka u istraživačkom je razgovoru istaknula kako se uzroci mogu tražiti u spomenutoj kraćoj tradiciji postojanja i nedovoljnoj etabliranosti, navodeći kako je potonje i pitanje marketinga, koje se uslijed skromnijih financijskih mogućnosti odvija putem ekonomičnijih načina oglašavanja pa tek manji dio posjetitelja koji dolaze u park, do informacija dolazi putem medija, putničkih agencija i promidžbenih materijala. Od daljnjih razloga naveden je položaj parka, koji obuhvaća samo vršni dio Velebita pa je zbog vremenskih uvjeta unazad dvadeset godina park šest mjeseci otvoren, a šest mjeseci zatvoren (sl. 21). U zimskim je mjesecima teško održavati i sami pristup parku, a još teže staze i puteve unutar njega, kao i osigurati sigurnost posjetitelja. Zato je, između ostalog i otvoren posjetiteljski centar u Krasnu koji radi cijele godine. Posljednjih godina djelatnici parka zamjećuju kako period toplog vremena traje duže, što se posljedično odražava i na njegovo posjećivanje. Velik je broj posjetitelja koji se u park kontinuirano, iznova vraćaju, a radi se uglavnom o specifičnoj skupini posjetitelja, planinarima i ljubiteljima prirode. Smještajna i ugostiteljska ponuda na području parka nije raznovrsna, ali ideja je da zbog očuvanja prirodnih

osobitosti parka sve ostane u okvirima u kojima je zatečeno, da se ne gradi ništa novo već usavršava postojeće – i da se ta ponuda razvija u okolici.

4.4. Suživot Nacionalnog parka i naselja sjevernog Velebita

Slično kao i u slučaju Paklenice, Sjeverni Velebit navodi lokalni razvoj kao jedan od temeljnih ciljeva upravljanja. No, za razliku od Paklenice, uloga parka kao poslodavca nije u toj mjeri značajna za proučavani prostor. Naime, NP Sjeverni Velebit zapošljava 18 djelatnika, od kojih veći dio putuje iz šireg lokalnog područja, primarno Senja, a svega sedmero dolazi iz naselja obuhvaćenih studijom. Važnost Parka stoga se prvenstveno ogleda u njegovoj turističkoj funkciji, ali s obzirom da broj posjetitelja nije velik, turistički niti gospodarski razvoj područja ne može se osloniti samo na ponudu NP Sjeverni Velebit.

„Park kao takav vjerojatno ne predstavlja žarište razvoja turizma za okolni prostor, ali može se reći da on daje doprinos posjećenosti, prvenstveno u Krasnu.“ (E5)

U Turističkoj zajednici Grada Senja navode kako posljednjih godina Nacionalni park Sjeverni Velebit vide kao važan element turističke ponude, a shodno tome njegovu blizinu koriste u promociji mjesta uz obalu (Jablanca, Lukova, Klade, Starigrada...) i Krasna. Obzirom na usmjerenost na kupališni turizam, za obalna naselja park predstavlja svojevrsnu „nadogradnju ponude“ u sezoni, dok se Krasno sve više razvija kao polazišna i receptivna točka za daljnji obilazak parka. Posljednjih je godina Turistička zajednica radila na valorizaciji planinskih staza koje vode od Starigrada, Klade i Jablanca prema Nacionalnom parku Sjeverni Velebit, a također i biciklističkih ruta u zaleđu, prilikom čega je na terenu markirano nekoliko kružnih biciklističkih ruta u Krasnu. Zbog svekolike ponude u naselju i specifičnosti položaja, Krasno sve više vide i kao odredište ruralnog turizma.

Također, u TZ Grada Senja posljednjih godina zamjećuju pojavu sve većeg broja vikendica i kuća za odmor na području Krasna, kao i pojavu sve većeg broja iznajmljivača. Naime, prije dvadesetak godina, smještajnih objekata u privatnom aranžmanu nije bilo. Takav trend nije neobičan obzirom da se turizam tek odnedavno širi s obale na kontinent, a danas se ruralni turizam sve više razvija primjerice i u obližnjoj Lici. Ipak, ističu kako se ta pojava može povezati i sa samim osnutkom parka, odnosno povećanim turističkim prometom u naselju. Obzirom da je skijalište bilo glavni oslonac razvoja turizma u naselju do sredine 2000-ih kada prestaje s radom, turizam u nacionalnom parku je na svojevrsan način nadomjestio njegovu

turističku funkciju. Također, izgradnjom turističkih kapaciteta uz marijansko svetište u naselju, razvija se i vjerski turizam, a postoje i drugi elementi ponude.

„Nacionalni park, svetište, sirane, Šumarski muzej neki su od sinonima pod kojima domaći gosti prepoznaju naselje, a strane turiste privlači nacionalni park, mogućnost planinarenja i boravka u prirodi“ (E6).

U mjestu se posljednjih godina, osim smještajnih kapaciteta, razvija i ugostiteljska ponuda pa većina ugostitelja danas ima ponudu tradicionalnih jela, koja se rade od lokalnih namirnica, a poljoprivredna gospodarstva nude mogućnost kušanja sira i meda ili kupnju ekološki uzgojenog voća i povrća.

Vlasnica jednog od desetak OPG-a na području Krasna, koja ujedno u sklopu imanja nudi mogućnost smještaja, prednost bavljenja turizmom vidi upravo u olakšanom plasmanu poljoprivrednih proizvoda. Naime, nekoć je većina poljoprivrednika svoje proizvode morala samostalno distribuirati do većih centara, a danas se oni sve više prodaju na kućnom pragu. Pri tome ističe ulogu parka, kao krucijalnu za posjećenost mjesta.

Sugovornica je prije desetak godina u tradicionalnom stilu obnovila staru obiteljsku kuću, a sam OPG je orijentiran na ekološku poljoprivredu pa stoga navodi kako gosti osobito cijene „smještaj u izvornoj planinskoj kući, organsku hranu iz vrta, veliku okućnicu, livade pune ljekovitog bilja i domaće životinje.“ Njezini gosti na imanje dolaze od početka lipnja do konca rujna, a pretežito se radi o mladim obiteljima s djecom i kućnim ljubimcima, planinarima i biciklistima, koji gotovo bez iznimke posjećuju park čak i kad se radi o starijoj populaciji.

Nacionalni park, osim razvoju turizma na području Krasna, prema mišljenju ispitanika doprinosi i fizionomskoj transformaciji mjesta. Pozicioniranjem Posjetiteljskog centa Kuća Velebita pokraj Šumarskog muzeja, lokalne osnovne škole i mjesne crkve, stvara se svojevrsno kulturno-edukativno središte naselja u čijoj blizini se nalazi i zgrada Javne uprave Nacionalnog parka. Izgradnjom kuća za odmor/vikendica i obnovom postojećih objekata također se mijenja (i uglavnom modernizira) izgled naselja, dok se manji dio obnova radi u tradicionalnom stilu. Moderne obnove moguće je vidjeti i kod planinskih naselja južnije od Krasna, primjerice naselja Oltari, od kojeg se pruža odvojak prema ulazu u Nacionalni park.

Sl. 22: Suvremeni posjetiteljski centar u okruženju Šumarskog muzeja i lokalne crkve

Izvor: TZ Grada Senja (n.d.)

Sl. 23: Turizam *se penje* na Velebit – bivša osnovna škola/današnji planinarski dom Oltari (940 m) u blizini istoimenog prijevoja i novouređeni apartmani

Snimila: Ana Devčić (13.11.2020.)

Uprava parka i u ovom slučaju nastoji putem suradnje inicirati zajedničke aktivnosti i uključiti se u lokalni razvoj.

„Imamo suradnju s lokalnom zajednicom i nastojimo ju uključiti što više u rad parka, obilježavamo Dan planina, organiziramo sajmove, rođendan parka, suorganiziramo pojedine lokalne manifestacije, a u te događaje uključujemo i lokalne OPG-ove, udruge, školu... Postoji i inicijativa za prodaju lokalnih proizvoda kroz klaster *Lika destination* i krenuli smo s

razgovorima u tom smjeru, a upravo smo i u procesu izrade novog plana upravljanja pa vjerujemo da će se kroz radionice s dionicima možda istaknuti određeni problemi, ali i viđenje načina rješavanja istih.“ (E5)

Vrijednost dosadašnje suradnje spomenula je i vlasnica TSOG-a, navodeći neke od provedenih radionica na temu ruralne baštine; aktivnog odmora i doživljaja tradicije unutar jednog europskog projekta koji je prije par godina povezo nacionalni park i lokalno stanovništvo uključeno u djelatnost turizma.

Unutar parka navode kako u segmentu suradnje postoji prostor za poboljšanje, ali kako temeljni problem predstavlja nedostatak mladih.

„Ne živimo baš na najnaseljenijem području, zamjetno je i smanjenje broja stanovnika što se posljedično osjeti i na živosti sela, a u takvim je uvjetima teže pokretati veće inicijative.“ (E5)

Na kraju, kad su u pitanju tradicionalne djelatnosti, već je ranije spomenuto kako je šumarstvo na promatranom području jedna od temeljnih djelatnosti te kako je šumarija u Krasnu uspostavom Nacionalnog parka Sjeverni Velebit izgubila značajan udio šumskih površina kojima je rukovođila. Na to se kasnije nadovezao proces tercijarizacije, pa su se čak i nekadašnji radni prostori prenamijenili u turističke svrhe, a duga šumarska tradicija je za rezultat imala i otvaranje Šumarskog muzeja 2005. godine. Šumarija i nacionalni park danas međusobno uspješno surađuju, a pojedini problemi koji se javljaju vezani su uz zakonsku regulativu. Jedan od primjera toga je i sušenje šuma.

„U posljednjih 15-ak godina vidljivo je znatno sušenje šume na području sjevernog Velebita, a osobito unutar granica parka. Posljedica je to klimatskih faktora koji pogoduju širenju specifičnog nametnika koji napada stabla. Unutar parka vrijede vrlo ekstenzivni principi zaštite prirode pa nije moguće provoditi aktivne mjere zaštite šuma koje se provode na području gospodarskih šuma izvan parka. Ukratko, šuma se ne smije dirati pa imate situaciju da je širenju suše put otvoren.“ (E8)

Temeljni problem proizlazi iz dvaju različitih zakona koji se provode: Zakona o šumama koji primjenjuje Šumarija i Zakona o zaštiti prirode unutar Nacionalnog parka. Jedno od rješenja u pogledu ovog problema u Šumariji vide u proglašenju tampon zone između gospodarskih i zaštićenih šuma, čime bi moglo doći do proširenja zone aktivne zaštite šuma i na područje Nacionalnog parka Sjeverni Velebit. Tako bi se spriječio svojevrsni paradoks da propisi o zaštiti prirode u pojedinim situacijama otežavaju njezinu praktičnu zaštitu.

5. Rasprava

Osnivanjem nacionalnih parkova u neposrednoj blizini promatranih naselja, otvorena je i nova perspektiva njihovog razvitka. Postojeća literatura sugerira da se uz zaštitu prirode na takva se područja ponajprije veže razvoj turizma (Fortin i Gagon, 1999; Eagels i dr., 2002; Getzner, 2003; Reimann i dr., 2011). Međutim, nacionalni parkovi na ovim prostorima nisu bili inicijatori razvoja turizma, već nadogradnja postojeće turističke ponude, koja za sobom može povući ostale gospodarske i druge benefite.

Kroz prikaz dosadašnjeg razvoja, vidljivo je da su dva promatrana područja imala sličan historijsko-geografski razvoj koji se su prvotnoj fazi odvijao u uvjetima škrte krške osnovice, no polovicom prošlog stoljeća razvojni im se pravci odvajaju. Općina Starigrad je pod utjecajem snažnijeg razvoja masovnog turizma na našoj obali ostvarila ekonomski napredak, što je donekle ublažilo postojeće negativne demografske trendove, dok je većina naselja sjevernog Velebita uslijed gospodarskog zaostajanja izgubila demografsku vitalnost, a samim time i razvojni prosperitet za budućnost. Primjerice, Velebitsko podgorje je ukupno u razdoblju 1961.-2011. „izgubilo“ 38,4 % stanovništva, slabije je depopuliralo područje Općine Starigrad čije se stanovništvo u promatranom razdoblju smanjilo za 22 %, dok su naselja sjevernog Velebita u istom periodu zabilježila pad broja stanovnika od čak 78,8 %. Pri tome se izdvaja naselje Krasno koje se i danas razvija kao jedino veće velebitsko (planinsko) naselje, ali i njegovo se stanovništvo u promatranom razdoblju smanjilo za 56,2 %, približno koliko i stanovništvo naselja Tribanj koje bilježi najnegativnije demografske pokazatelje na području Općine Starigrad (DZS, 2005; 2013).

Spomenuto je i evidentno kako je značajnu ulogu u takvom razvoju demografskih procesa, ali i razvoju prostora uopće, imao gospodarski razvoj. Nepovoljni uvjeti za razvoj turizma i orijentiranost na radno-intenzivne djelatnosti, naspram propulzivnijeg razvoja turizma s druge strane, uvelike su oblikovali današnju ekonomsku strukturu stanovništva, koja na primjeru naselja sjevernog Velebita još uvijek upućuje na važnost djelatnosti primarnog i sekundarnog sektora te oprečno, na ovisnost o turizmu na primjeru Općine Starigrad. Trenutnu razliku u stadiju razvoja turizma vrlo dobro odražava činjenica kako se na području Općine Starigrad ostvaruje 43,5 % noćenja regije Velebitskog podgorja, dok naselja Sjevernog Velebita bilježe svega 4,5 % noćenja istog područja.

Pri tome u razvoju turizma, ali i ostalih gospodarskih djelatnosti, ulogu imaju nacionalni parkovi „Paklenica“ i „Sjeverni Velebit“. Promatrani nacionalni parkovi na prvi su pogled vrlo

slični; fenomeni oba parka uvelike su posljedica specifične krške morfologije Velebita, svojim planinskim obilježjima privlače slične skupine interesenata, te se nalaze u blizini hrvatske obale kao turističke destinacije. No, istovremeno se drugačije razvijaju, kao i šire područje u kojem se nalaze.

Nacionalni park Paklenica je od osnutka 1949. prošao kroz fazu od pasivne do aktivne zaštite, a tim se prijelazom ostvario značajan pomak u poslovanju i broju posjetitelja. Park je također unaprijedio svoju ponudu i infrastrukturu, „otvorio se“ suradnji s lokalnim institucijama, prvenstveno suradnji s turističkom zajednicom, a kasnije i lokalnom zajednicom. Sam položaj Nacionalnog parka Paklenica, kao prirodnog zaleđa Starigrada (primorsko turističko središte) s kojim gotovo da čini jedinstvenu cjelinu pogodovao je takvoj integraciji.

Nacionalni park Sjeverni Velebit, kao i brojna druga zaštićena područja u planinskim lancima, karakterizira „udaljenost, nenaseljenost i divlji karakter“ (Lundmark i dr., 2010), a svoj je razvoj u odnosu na druge nacionalne parkove u Hrvatskoj, započeo znatno kasnije (1999.) bez infrastrukturne opremljenosti, što usporava razvoj njegove turističke funkcije. Premda se Sjeverni Velebit ne može svrstati u kategoriju „slabije poznatih zaštićenih područja“, prema dobivenim spoznajama njegova je znanstvena, edukativna i rekreativna zadaća naglašenija negoli komercijalna, odnosno turistička. Shodno tome je i prostorni utjecaj turizma koji se razvija u parku slabiji (Koderman i Opačić, 2020).

Turistička funkcija parkova posljedično ima utjecaj na njihovu financijsku održivost, a zatim i mogućnost zapošljavanja. Nacionalni park Paklenica sukladno većoj turističkoj posjećenosti zapošljava veći broj djelatnika od Sjevernog Velebita, a najznačajniji dio zaposlenih u oba slučaja dolazi sa šireg lokalnog područja, Općine Starigrad, odnosno Grada Senja. Funkcija rada je pri tom očekivano neusporedivo slabija u odnosu na znatno posjećenije nacionalne parkove u Hrvatskoj, primjerice Nacionalni park Plitvička jezera koji se još 1980-ih se razvio u najveću radnu organizaciju u Lici (Pejnović, 1983), a danas je s više od 1000 zaposlenih najznačajniji poslodavac u Ličko-senjskoj županiji (Marković, 2015). Park je zbog takve svoje uloge imao veliki utjecaj na razvoj znatnog dijela Like i južnog Korduna te njihovu socijalnogeografsku preobrazbu, a isto tako je integrirao djelatnosti parka s djelatnostima trgovine, poljoprivrede i turizma na užem području (Pejnović, 1983).

Nacionalni park Krka također zapošljava velik broj djelatnika (gotovo 350, od čega je otprilike trećina zaposlena sezonski), s tendencijom stalnog porasta (Radeljak Kaufmann, 2020). Njegova uloga u održivom razvoju regije ipak je znatno slabije istaknuta nego li u slučaju

Plitvičkih jezera zbog blizine gradskih središta, u prvom redu Šibenika koji je nositelj razvoja i preobrazbe Županije te izraženog sezonskog zapošljavanja (Pejnović i Radeljak, 2009), ali posljednjih godina Park uvelike doprinosi razvoju ruralnog turizma donedavno turistički slabo razvijenog zaleđa (Radeljak Kaufmann, 2020). Pored svega navedenog, teško je vjerovati kako Nacionalni park Paklenica, a osobito Nacionalni park Sjeverni Velebit mogu imati sličnu razvojnu ulogu za širi regionalni prostor.

Zbog nepostojanja stalnog stanovništva i nedostatka privatnog interesa na području nacionalnih parkova „Paklenica“ i „Sjeverni Velebit“, oni nisu doživjeli neprimjereno iskorištavanje prostora, koje je primjerice vidljivo na području Nacionalnog parka Mljet, gdje je nepoštivanje zakona dovelo do izraženog problema bespravne gradnje i neprimjerene dogradnje unutar parkovnih granica (Šulc i Valjak, 2012). Uz to, pritisak turizma unutar parkova je znatno manji nego li kod NP Plitvička jezera ili NP Krka, gdje su zbog prevelike koncentracije dnevnih posjetitelja te drugih degradirajućih utjecaja na okoliš ugroženi temeljni fenomeni parkova (Radeljak i Pejnović, 2008; Marković, 2015). Ipak, potreba za smještajnim kapacitetima u turizmu, u slučaju Nacionalnog parka Paklenica zadovoljava se gradnjom u obalnim naseljima Općine Starigrad izvan granica Parka te su objekti većinski, kao i u slučaju nekih obalnih naselja na području Mljeta, „po obliku i materijalu u suprotnosti s lokalnim arhitektonskim elementima“ (Šulc i Valjak, 2012), što otežava razvoj ekoturizma kao potencijalno najvrjednijeg oblika turizma za područja u neposrednoj okolini nacionalnih parkova.

Kad je riječ o strukturi posjetitelja u primjerima nacionalnih parkova „Paklenica“ i „Sjeverni Velebit“, temeljem provedenih ispitivanja utvrđeno je da su u početnoj fazi NP Paklenicu posjećivali uglavnom planinari, kasnije se razvio alpinizam, a danas osim njih prevladavaju individualni posjetitelji (tzv. šetači), dok se NP Sjeverni Velebit (još uvijek) nalazi u inicijalnoj fazi kad prevladavaju planinari. Također, na „Sjevernom Velebitu“ gotovo dvije trećine posjetitelja čine domaći turisti, a NP Paklenica prima više od 80 % inozemnih posjetitelja.

Važne su pritom i razlike u njihovoj prometnoj dostupnosti; NP Paklenica karakterizira znatno bolja prometna dostupnost u odnosu na NP Sjeverni Velebit; državna cesta D8 udaljena je 1,5 kilometara od ulaza u „Paklenicu“, a autocesta A1 desetak kilometara, dok je Zadar kao važnije turističko i gradsko središte udaljen oko 45 minuta vožnje automobilom. Do naselja Krasno, kao polazišne točke za obilazak Nacionalnog parka Sjeverni Velebit vode dvije županijske ceste, a 15-ak kilometara koliko je od Krasna do ulaza u park prevladava makadamska cesta. Važnije gradsko središte Otočac je na udaljenosti većoj od 35 minuta autom, a Crikvenica kao veći turistički centar je udaljena više od 75 minuta vožnje (Gašparović i Opačić, 2020).

Pojedina istraživanja (Lundmark i dr., 2010; Telbisz i dr., 2020) pokazuju kako je bez većih prometnica, ali i informacijskih centara, hotela, restorana i drugih sadržaja teško razvijati turističku destinaciju u blizini zaštićenih područja. Odnosno, udaljenost rezultira manjim brojem posjetitelja, a samim time i otežava socio-ekonomski razvoj prostora.

Provedena usporedba vodi do konstatacije da je NP Paklenica dostupniji usputnim posjetiteljima, ali i da ima znano širu bazu turista koji u okolnim mjestima borave zbog kupališnog turizma. U takvoj situaciji radi se na razvoju selektivnih oblika turizma kao proširenoj ponudi, koja ujedno može produljiti turističku sezonu. Na sjevernom Velebitu, odnosno za naselje Krasno kao receptivnu točku Parka, karakterističan je i relativno kratak boravak posjetitelja. Oni se u prosjeku zadržavaju kraće od dva dana, koliko je potrebno da se obiđe nacionalni park. Stoga ispitanici napominju kako je nužno nadograđivati ponudu u okolici s različitim uslugama koje bi još koji dan zadržale turiste. Priče o trajanju turističke sezone svedene su na mišljenje da je ona zbog klimatskog utjecaja jasno ograničena na period lipanj-rujan, iako nekadašnje postojanje skijališnog turizma sugerira da to ne mora nužno tako i biti.

Upravo u nadogradnji turističke ponude leži jedan od temeljnih faktora jačanja utjecaja nacionalnih parkova na lokalnu zajednicu. Uz automatski profit lokalnih iznajmljivača i ugostitelja i zapošljavanje lokalnog stanovništva (izraženije u slučaju „Paklenice“), u radu su navedeni neki od dosad realiziranih pozitivnih primjera suradnje, poput razvoja avanturističkog, ruralnog i ostalih oblika (selektivnog) turizma, prodaje autohtonih suvenira domaće proizvodnje, suradnje s lokalnim institucijama, projekata edukacije lokalnog stanovništva uključenog u turističke djelatnosti itd.

Na polju takvih vrsta suradnje postoji još neiskorištenih razvojnih potencijala i to za širu okolicu. Ravnateljica NP Paklenica navela je primjer kako, obzirom da se oba parka odnedavno nalaze na listi UNESCO-a (zaštita bukovih šuma), kroz designaciju postoje mogućnosti brendiranja, kako prostora, tako i lokalnih proizvoda u budućnosti.

Nažalost, mnoge već navedene objektivne okolnosti usporavaju razvoj navedenih područja. S jedne strane, rukovoditelji parkova ističu da smanjeni broj stanovnika mlađe životne dobi utječe na manjak radne snage u ljetnim mjesecima, dok u drugu ruku predstavlja dugoročan problem opstojnosti lokalne zajednice. U istraživanju nešto šireg prostora, odnosno Parka prirode Velebit, na isto upućuju Pejnović i Husanović-Pejnović (2008), navodeći kako područje karakterizira osjetan nedostatak socijalne energije, a posebno nedostatak kvalificirane radne

snage te kako je opravdano za pretpostaviti da će negativni demografski procesi u budućnosti rezultirati nestankom većeg dijela stanovništva.

Ograničenja uzrokovana demografskom slikom vidljiva su i na primjeru naselja Jablanac, koje je prema prostornim planovima predviđeno kao lokalno središte naslonjeno na NP Sjeverni Velebit (ulaz Alan), ali uslijed nepovoljnih demografskih procesa ne uspijeva ostvariti attribute centra (Korlaet i dr., 2017).

Uz brige oko zadržavanja stanovništva, a istovremeno kao jedan od mogućih aduta za taj proces, veže se i potreba duljeg boravka turista. Već spomenuti problem kratkog zadržavanja turista nije specifičan samo za prostor Krasna, jer istraživanje Žafran (2019) upućuje kako se problem kratkog zadržavanja gostiju veže uz čitavo područje unutrašnjeg dijela Ličko-senjske županije. Na regionalnoj razini, problem se posljednjih godina nastoji poboljšati kroz strateški usmjerenu inicijativu LAG-a Lika pod nazivom *Lika destination* koja turiste ovog područja želi upoznati s njegovim brojnim atrakcijama i na taj način osigurati njihov duži ostanak.

Na lokalnoj razini, duže zadržavanje gostiju moglo bi se postići naglaskom na specifičnosti toga područja. Primjerice, Segarić (2014) navodi mogućnost dodatne valorizacije kulturne baštine u okolini NP Paklenice i Starigrada ističući vrijednosti tradicionalnog načina života, mirila, također navodi revalorizaciju starih puteva po Velebitu, a kao što se već moglo vidjeti u radu, sama „Paklenica“ kao alpinistički centar Hrvatske ima potencijal privlačiti penjače tokom cijele godine. Na sjevernom Velebitu to može biti promocija edukativno-znanstvenog karaktera destinacije NP Sjeverni Velebit (Paar, 2019) kao cjelogodišnja aktivnost, ali i razvoj planinskog turizma kako je unutar lokalne razvojne strategije i planirano izgradnjom Centra planinskog turizma Krasno (Ustanova za razvoj Grada Senja, 2015). Još jedan od primjera je i razvoj ekoturizma, čiji je potencijal za područje Krasna, ali i šire područje na prostoru Parka prirode Velebit prepoznat u Strategiji razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. (2013). Vrijednost se svakako nalazi u netaknutoj prirodi i očuvanoj kulturnoj baštini, koja egzistira u uvjetima zaštićenog prirodnog okoliša. Istovremeno, zbog takvih vrijednosti, budući razvoj područja treba biti održiv, promišljen i usmjeren prema njihovu trajnu očuvanju.

Geiger Zeman i Zeman (2010) navode kako upravo „lokalnom“ kao konkretnom mjestu življenja pripada najvažnija uloga svakodnevnog prakticiranja održivosti. Stoga, kako bi se u budućnosti ostvario održivi razvoj turizma na području parkova i njihove šire okolice, potrebno je poticati daljnju kooperaciju između lokalne vlasti, uprave parkova, nevladinih organizacija i lokalnih turističkih djelatnika koja u konačnici može rezultirati stvaranjem zajedničke strategije

(Petrić, 2008). Primjena takve prakse za sad je zabilježena na primjerima Nacionalnog parka Kornati, Parka prirode Lonjsko polje te Parka prirode Medvednica gdje su uprave parkova nakon višestrukih radionica i usklađivanja potreba različitih dionika, formirale planove razvoja turizma i s njim povezanih djelatnosti na širem području. Važnost suradnje u slučaju nacionalnih parkova „Paklenica“ i „Sjeverni Velebit“ istaknule su i uprave parkova, ali i lokalni dionici. Marković (2015) je u svom istraživanju o Nacionalnom parku Plitvička jezera došla do zaključka kako okolna regija ne bi trebala doživljavati zaštićena područja kao granicu razvoja, već kao područja „dvoslojnog upravljanja“, u kojem bi se osigurala komunikacija dionika zaštite i razvoja ili njihova potpuna suradnja. Da takva kooperacija često izostaje i u drugim europskim zemljama primjer su nacionalni parkovi u Poljskoj gdje je, prema istraživanju Zawilińska i Mike (2013), rijetka uska suradnja nacionalnih parkova i općina koje ih okružuju, a da gospodarski uspjeh i ruralni razvoj presudno ovisi o transparentnom i demokratskom procesu u odnosima zajednice i uprave nacionalnog parka, prikazuje Getzner (2003) na primjeru austrijskih nacionalnih parkova. Spomenuti slučajevi samo su indikator izmijene paradigme o upravljanju zaštićenim područjima, u kojoj parkovi mogu činiti integralni dio prostora u kojem se nalaze i to s punopravnom ulogom u njegovom rastu i razvoju.

6. Zaključak

Već je u uvodu istaknuto kako je doprinos Velebita zaštiti prirode izrazito velik, a s druge strane, zaštita prirode bi trebala pridonijeti održivom razvoju i opstojnosti velebitske regije, kao i lokalnog stanovništva, što u današnje vrijeme predstavlja svojevrsan izazov (Šikić, 2017). U radu su detaljno prikazani uvjeti u kojima se odvija razvoj dviju izdvojenih mikroregija Velebitskog podgorja, kao što su i prikazane specifičnosti dvaju nacionalnih parkova koji egzistiraju u njihovoj neposrednoj blizini. Na samom početku istraživanja, postavljene su četiri hipoteze, na koje se nastojalo odgovoriti kroz rad.

Prva hipoteza je glasila: „Turizam u nacionalnim parkovima glavni je oslonac razvoja turizma okolnog prostora.“ Na primjeru Nacionalnog parka Paklenica, moglo se vidjeti kako se turizam na području Općine Starigrad počeo razvijati pojavom kupališnog turizma 1960-ih, iako je sam park osnovan desetak godina ranije. Premda je uloga parka u razvoju turizma bitno izmijenjena u suvremenom razdoblju, lokalni dionici su kroz intervju iskazali kako je privlačni faktor „sunca i mora“ i dalje najvažniji čimbenik lokalnog turističkog razvoja. Nacionalni park Sjeverni Velebit također ne predstavlja oslonac razvoja turizma u primorskim naseljima, na što upućuju turistički pokazatelji (dolasci i noćenja) i njihova tradicionalna usmjerenost na kupališni turizam. Isto se ne može u potpunosti potvrditi za naselje Krasno, gdje lokalni dionici zamjećuju snažniji turistički utjecaj parka i gdje se on u perspektivi može smatrati osloncem daljnjeg razvoja turizma, čime je ova hipoteza djelomično potvrđena.

Druga hipoteza je glasila: „Nacionalni parkovi imaju pozitivan utjecaj na gospodarski i demografski razvoj svoje okoline.“

Nacionalni park Paklenica pokazuje se kao važan poslodavac za područje Općine Starigrad, a posredno utječe na razvoj ostalih gospodarskih djelatnosti na spomenutom prostoru. Premda razvoj turizma te funkcija rada parka nisu dovoljni za održavanje pozitivnih demografskih trendova, postojanje parka zasigurno ima utjecaj na zadržavanje demografske stabilnosti prostora, posebice u uvjetima izraženog sezonskog zapošljavanja kao posljedice kupališnog turizma. Park također zapošljava stanovništvo iz drugih domena izuzev turizma, čime se ostvaruje mogućnost ostanka (i dolaska) mladih, profesionalno orijentiranih na druge sektore (npr. zaštita prirode).

Nacionalni park Sjeverni Velebit u gospodarski ne baš poticajnom okruženju, bar donekle potiče lokalno gospodarstvo na području Krasna, što se moglo vidjeti na pojedinačnim primjerima i nekim projektima. To se ne može potvrditi i za primorska naselja gdje zbog malog

broja stanovnika nije moguće razvijati funkcionalnu bazu usluga, a samim time niti razvoj turizma kao temeljne djelatnosti. Park nema značajnu ulogu kao poslodavac za spomenuti prostor, ali zapošljavanje i malog broja stanovnika, direktno i indirektno, ima bitnu ulogu za opstojnost malih zajednica, čime je ova hipoteza potvrđena.

Treća hipoteza je glasila: „Ponuda u okolici oba parka sve se više oslanja na selektivne oblike turizma, vezane uz ponudu parkova.“

Na primjeru Općine Starigrad, moglo se vidjeti kako se sve više razvija ponuda aktivnog turizma vezanog uz Nacionalni park Paklenicu, u što se sve snažnije uključuje i lokalna zajednica (razvoj specijaliziranih turističkih agencija, obuka gorskih vodiča, specijalizirane *outdoor* trgovine). Na području naselja Sjevernog Velebita takva specijalizacija se ne događa, iako Park pogoduje i potiče razvoj ruralnog turizma na širem području, stoga se može reći kako je ova hipoteza djelomično potvrđena.

Četvrta hipoteza je glasila: „Nacionalni park Paklenica utječe na produžetak sezone posjećivanja na području Općine Starigrad, dok Sjeverni Velebit nema takav utjecaj na svoj lokalni prostor.“

Na temelju statističkih pokazatelja parka, prikazano je kako sezona značajnijeg posjećivanja u Nacionalnom parku Paklenica započinje relativno rano, početkom proljeća i traje do kasne jeseni. Intervjuirani s promatranog područja potvrdili su kako se to direktno odražava i na trajanje sezone u samoj Općini Starigrad, a sve veći broj „penjača“ i ostalih ljubitelja aktivnog turizma koji posljednjih godina „Paklenicu“ i Starigrad posjećuju i u hladnijem dijelu godine upućuju kako će se taj trend nastaviti i u budućnosti. Nacionalni park Sjeverni Velebit je pak, uslijed nepovoljnih vremenskih prilika, u zimskom periodu godine zatvoren, dok se 80% posjeta ostvaruje u razdoblju od početka lipnja do kraja rujna na temelju čega se može zaključiti kako je ova hipoteza potvrđena.

Zaključno, može se reći kako i Nacionalni park Sjeverni Velebit i Nacionalni park Paklenica predstavljaju važan resurs za razvoj lokalnih zajednica u njihovom neposrednom okruženju, iako je posve jasno da pozitivan utjecaj na lokalni razvoj ne može razriješiti duboko ukorijenjene demografske probleme. Rastući interes za valorizacijom tih prirodno vrijednih područja daje za pravo vjerovati kako su ona koristan alat razvoja i u budućnosti, a razvojna uloga parkova može još više doći do izražaja snažnijom integracijom s ostalim djelatnostima u prostoru.

Literatura:

Alegro, A., Šegota, V., 2019: Raznolikost i ugroženost travnjaka Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, *Senjski zbornik* 46 (1), 61-80.

Allendorf, T., 2007: Residents' attitudes towards three protected areas in South Western Nepal, *Biodiversity and Conservation* 16, 2089-2102.

Barić, D., Anić, P., Bedoya, A. M., 2016: Combining benefit-sought segmentation and service quality gap analysis: Case study of Paklenica National Park, Croatia, *Tourism* 64 (1), 7-25.

Bočić, N., Pahernik, M., Faivre, S., 2019: Geomorfološka obilježja Sjevernog Velebita, *Senjski zbornik* 46 (1), 5-36.

Bognar, A., 1995: Morfogeneza područja bazena porječja Velike i Male Paklenice, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrtković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 33-43.

Brajković, J., 2017: Dosadašnje i potencijalne djelatnosti u Velebitskom primorju i podgorju, *Senjski zbornik* 44 (1), 195-214.

Bralić, I., 2005: *Hrvatski nacionalni parkovi*, Školska knjiga, Zagreb.

Dudley, N., 2008: *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, IUCN, Gland.

Eagles, P. F. J., 2001: *International Trends in Parks Tourism*, EUROPARC 2001.

Eagles, P. F. J., Haynes, C. D., McCool, S. F., 2002: *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*, IUCN Gland.

Fortin, M. H., Gagnon, C., 1999: An Assessment of Social Impacts of National Parks on Communities in Quebec, Canada, *Environmental Conservation* 26 (3), 200–211.

Franin, K., Bušljeta, B., Marčelić, Š., Maričić, B., Šikić, Z., 2018: Tradicionalna poljoprivreda u Nacionalnom parku Paklenica, *Agronomski glasnik* 68 (1), 49-64.

Gašparović, S., Opačić, V. T., 2000: Transport accessibility as a factor of tourist flow in Croatian national parks and nature parks, u: *Challenges of tourism development in protected areas of Croatia and Slovenia* (ur. Koderman, M., Opačić, V. T.), Založba Univerze na Primorskem, Hrvatsko geografsko društvo, Koper – Zagreb, 27-52.

Geiger Zeman, M., Zeman, Z., 2010: *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Getzner, M., 2003: The Economic Impact of National Parks: the Perception of Key Actors in Austrian National Parks, *Int. J. Sustainable Development*, 6 (2), 183–202.

Gilić, S., 1995: Kronologija i obilježja alpinističkih uspona u Paklenici, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrtković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 287-294.

Greifswald, M. M., Würzburg, H. J., 2014: The economics of protected areas – a European perspective, *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie* 58 (2-3), 73-97.

Hammer, T., Mose, I., Siegrist, D., Wixlbaumer, N., 2007: Protected Areas and Regional Development in Europe: Towards a New Model for the 21st Century, u: *Protected Areas and Regional Development in Europe: Towards New Paradigm* (ed. Mose, I.), Routledge, London.

Hirschnitz-Garbers, M., Stoll-Kleemann, S., 2011: Opportunities and barriers in the implementation of protected area management: A qualitative meta-analysis of case studies from European protected areas, *Geographical Journal* 177 (4), 321 – 334.

Hirtz, M., 1924: Jablanac i okolica, *Hrvatski planinar* 20 (1), 1-4.

Hrelja, E., 2017: Modeli održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjima Bosne i Hercegovine, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.

Husanović-Pejnović, D., 2010: Demografski razvoj Podvelebitskog primorja u uvjetima periferije, *Senjski zbornik* 37 (1), 119-142.

Ivančević, V., 2005: Povijest šumarstva Sjevernog Velebita, u: *Šume i šumarstvo Sjevernog Velebita* (ur. Vukelić, J.), Hrvatske šume, Senj – Zagreb, 11-38.

Jelić-Mück, V., Radović, G., 1995: NP "Paklenica" u dokumentima prostornog uređenja – polazišta za izmjenu i dopunu, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrtković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 379-385.

- Jović, D., 2004: Posjetitelji u Nacionalnom parku Paklenica, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 55. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Lukač, G.), Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 129-135.
- Keskitalo, E. C. H., Lundmark L. J. T., 2010: The Controversy Over Protected Areas and Forest-Sector Employment in Norrbotten, Sweden: Forest Stakeholder Perceptions and Statistics, *Society and Natural Resources* 23 (2), 146-164.
- Klarić, Z., Gatti, P., 2006: Ekoturizam, u: *Hrvatski turizam: plavo, bijelo, zeleno* (ur. Čorak, S., Mikačić, V.), Institut za turizam, Zagreb, 149-167.
- Klemenčić, M., 2017: Poimanje i temeljna zemljopisna obilježja Podgorja, *Senjski zbornik* 44, 5-16.
- Koderman, M., Opačić, V. T., 2020: Explanatory notes on tourism in protected areas of Croatia and Slovenia, u: *Challenges of tourism development in protected areas of Croatia and Slovenia* (ur. Koderman, M., Opačić, V. T.), Založba Univerze na Primorskem, Hrvatsko geografsko društvo, Koper – Zagreb, 9-25.
- Korlaet, A., Marohnić-Kuzmanović, V., Šeparović, D., 2017: Usmjeravanje razvoja Podgorja kroz prostorno-plansku dokumentaciju, *Senjski zbornik* 44 (1), 555-576.
- Lampič, B., Mrak, I., Plut, D., 2011: Geographical Identification of Development Potential for the Sustainable Development of Protected Areas in Slovenia, *Hrvatski geografski glasnik* 73 (2), 49–65.
- Lewis, C., 1996: *Managing Conflicts in Protected Areas*, IUCN, Gland.
- Lisac, R., Ivanuš, M., 2010: Krajobrazni uzorci planinskih naselja Sjevernog Velebita, *Prostor* 40 (2), 424-437.
- Lukić, A., Pejnović, D., 2007: Gospodarstvo u funkciji održivog razvoja Krasna, u: *Krasno, Monografija u povodu 200. obljetnice župe i 170 godina školstva u Krasnu* (ur. Vukelić, J.), Adamić, Krasno – Rijeka, 291-307.
- Lundmark, L. J. T., Fredman, P., Sandell, K., 2010: National Parks and Protected Areas and the Role for Employment in Tourism and Forest Sectors: a Swedish Case, *Ecology and Society* 15 (1), 19.

- Lupert-Obradović, S., Kljajo, D., 2007: Očuvana priroda – zaštitni znak Krasna i okolice, u: *Krasno; Monografija u povodu 200. obljetnice župe sv. Antuna Padovanskoga i 170 godine školstva u Krasnu*, Župa sv. Antuna Padovanskog i Adamić, Krasno – Rijeka, 373-388.
- Magaš, D., 1995: NP "Paklenica" u planovima prostornog razvoja, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrtković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 373-378.
- Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Zadar.
- Marasović, M., 2004: Razvojni put turizma i turističke organizacije u Podvelebitskom području, *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 55. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Lukač, G.), Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 135-140.
- Marković, I., 2015: Problemi i mogućnosti održivoga upravljanja zaštićenim prirodnim područjima: primjer Nacionalnoga parka Plitvička jezera, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- Martinić, I., 2010: *Upravljanje zaštićenim područjima prirode*, Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Mose, I., Weixlbaumer, N., 2006: Protected areas as a tool for regional development, u: *Exploring the nature of management, Proceedings of the Third International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas* (sur. Siegrist, D. i dr.), University of Applied Science Rapperswill, Rapperswill.
- Naughton-Treves, L., Buck Holland, M., Brandon, K., 2005: The role of protected areas in conserving biodiversity and sustaining local livelihoods, *Annual Review of Environment and Resources* 30, 219-252.
- Nechita, I., Lozo, A., Candrea, A. N., 2014: National Parks' Web-Based Communication with Visitors, Evidence from Piatra Craiului National Park in Romania and Paklenica National Park in Croatia, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov* 56 (7), 139-150.
- Paar, D., 2019: Nacionalni park Sjeverni Velebit kao vrhunsko edukativno-turističko središte, *Senjski zbornik* 45, 105-118.
- Pejnović, D., 1983: Utjecaj Nacionalnog parka Plitvička jezera na regionalni razvoj Like, *Geografski horizont* 29 (1), 54-67.

Pejnović, D., 2007a: Prostorni pojam i geografski položaj naselja Krasno, u: *Krasno, Monografija u povodu 200. obljetnice župe i 170 godina školstva u Krasnu* (ur. Vukelić, J.), Adamić, Krasno – Rijeka, 13-25.

Pejnović, D., 2007b: Demografski razvoj i perspektiva naselja Krasno, u: *Krasno; Monografija u povodu 200. obljetnice župe sv. Antuna Padovanskoga i 170 godine školstva u Krasnu*, Župa sv. Antuna Padovanskog i Adamić, Krasno – Rijeka, 37–61.

Pejnović, D., Husanović-Pejnović, D., 2008: Causes and consequences of demographic development in the territory of Velebit Nature Park, 1857–2001, *Periodicum biologorum* 110 (2), 195-204.

Pejnović, D., Radeljak, P., 2009: Funkcija rada Nacionalnog parka Krka i njezin prostorni utjecaj, *Godišnjak Titius* 2 (2), 223-238.

Perica, D., Živić, D., 1995: Stanovništvo Južnog Velebita s posebnim osvrtom na Općinu Starigrad, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrčković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 261-267.

Petričević, D., 1995: Starigrad u prostoru i proteklom vremenu, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrčković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 277-283.

Petrić, L., 2008: Kako turizam razvijati na održiv način u zaštićenim obalnim prostorima? Primjer: "Park prirode Biokovo", *Acta turistica nova* 2 (1), 5-24.

Poljak, Ž., 1995: Planinari u popularizaciji i zaštiti Paklenice – mala povijesna kronika, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrčković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 287-294.

Poljak, Ž., 2013: Premužićeva staza na Velebitu u povodu njezine 80. obljetnice, *Senjski zbornik* 40 (1), 715-729.

Poljanec-Borić, S., Bušljeta Tonković, A., Šimunić, N., 2017: Sociodemografska analiza Podgorja: od prostorno-zavičajnog okruženja do "clusteru doživljaja", *Senjski zbornik* 44 (1), 517-554.

- Radeljak Kaufmann, P., 2020: Rural tourism in the surroundings of Krka National Park: factors of development and spatial impacts, u: *Challenges of tourism development in protected areas of Croatia and Slovenia* (ur. Koderman, M., Opačić, V. T.), Založba Univerze na Primorskem, Hrvatsko geografsko društvo, Koper – Zagreb, 53-73.
- Radeljak, P., Pejnović, D., 2008: Utjecaj turizma na održivi razvoj funkcionalne regije Nacionalnog parka Krka, *Godišnjak Titius* 1 (1), 329-361.
- Reimann, M., Lamp, M., Palang, H., 2011: Tourism Impacts and Local Communities in Estonian National Parks, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 11 (1), 87-99.
- Rogić, P., 1966: Antroponimija i porijeklo stanovništva u naseljima srednjeg Velebitskog podgorja, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 2, 303-323.
- Rogić, V., 1958: Velebitska primorska padina, *Hrvatski geografski glasnik* 19 (1), 61-100.
- Rogić, V., 1965: Položaj Senja i gravitacija, *Senjski zbornik* 1 (1), 7-21.
- Rukavina, A., 1970: Privreda Ličke i primorske strane Velebita, *Senjski zbornik* 4 (1), 99-124.
- Saletto Janković, M., 1995: Turističko vrednovanje reljefa NP "Paklenica", u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrtković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 329-334.
- Segarić, N., 2014: Baština kao temelj razvoja održivog turizma: iskustvo turističkih djelatnika u Starigradu- Paklenici, *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Zbornik Baština i razvoj* 6-7, 119-134.
- Šikić, Z., Gurlica, D., Šarić, T., 2017: Velebit i zaštita prirode, *Senjski zbornik* 44 (1), 17-33.
- Šulc, I., Valjak, V., 2012: Zaštićena područja u funkciji održivog razvoja hrvatskog otočja – primjer otoka Mljeta, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (1), 161-185.
- Telbisz, T., Gruber, P., Mari, L., Koszegi, M., Bottlik, Z., Standovar, Z., 2020: Geological Heritage, Geotourism and Local Development in Aggtelek National Park (NE Hungary), *Geoheritage*, 12 (5), 1-18.
- Tišma, S., Fundak, M., 2008: Eko-turizam u zaštićenim područjima Republike Hrvatske, u: *Zaštita okoliša i regionalni razvoj, iskustva i perspektive* (ur. Tišma, S., Maleković, S.), Institut za međunarodne odnose, Zagreb, 209-235.

Turk, I., Šimunić, N., Pokos, N., 2017: Suvremena demografska obilježja Podgorja, *Senjski zbornik* 44, 73-96.

Vinišćak, T., 1995: Paklenica u Južnom Velebitu, etnološke osobitosti u mediteranskom kontekstu, u: *Paklenički zbornik: Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“* (ur. Tvrtković, N.), Starigrad-Paklenica, 19.-22. listopada 1994., Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 167-272.

Warchalska-Troll, A., 2019: Do Economic Opportunities Offered by National Parks Affect Social Perceptions of Parks? A Study from the Polish Carpathians, *Mountain Research and Development* 39 (1), 37-46.

Zawilińska, B., Mika, M., 2013: National parks and local development in Poland: a municipal perspective, *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography* 7 (1), 7 (1), 43-52.

Zmijanović, LJ., 2019: Mjerenja učinkovitosti upravljanja zaštićenim područjima, *Ekonomski pregled* 70 (1), 62-86.

Žafran, I., 2019: Uloga Nacionalnog parka Plitvička jezera u ravnomjernijem prostornom razvoju turizma u Lici, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet.

Izvori:

Arhitektonski fakultet, n.d.: *Prostorni plan Grada Senja: 1. polazišta*, http://www.senj.hr/Prostorni_Plan/Tekst/knjiga%201%20-%20PPUG%20Senj%20-%2001%20POLAZISTA.pdf (15.12.2020.)

Bioportal, 2020: *Zaštićena područja*, <http://www.bioportal.hr/gis/> (15.11.2020.)

Državna geodetska uprava, 2013: Statistički registar prostornih jedinica Republike Hrvatske (GIS shapefileovi), Zagreb.

Državni zavod za statistiku, 1994: *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991. godine, Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje, prema području djelatnosti, po naseljima*, Dokumentacija 885, Zagreb.

Državni zavod za statistiku, 2005: *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.– 2001.*, CD-ROM, Zagreb.

Državni zavod za statistiku, 2006: *Promet turista u primorskim gradovima i općinama 2005.*, CD-ROM, Zagreb.

Državni zavod za statistiku, 2016: *Turizam u primorskim gradovima i općinama 2015.*, CD-ROM, Zagreb.

Državni zavod za statistiku, 2013: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine. Stanovništvo prema spolu i starosti*, Statistička izvješća 1468., Zagreb.

GISData, 2005: Digitalni atlas Republike Hrvatske (GIS shapefileovi), Zagreb

IUCN, 1993: *Parks for life: Report of the IVth World Congress on National Parks and Protected Areas*, IUCN, Gland.

MICRO projekt d.o.o., 2016: *Strateški razvojni program Općine Starigrad za razdoblje 2015. - 2020.*, Split.

Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, 2015: *Upisnik zaštićenih područja* (GIS shapefileovi), Zagreb.

Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja, 2012: *Prostorni plan Nacionalnog parka Sjeverni Velebit*, Zagreb-Gospić.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007a: *Plan upravljanja Nacionalnim parkom Paklenica*, Arcode, Starigrad-Paklenica.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007b: *Plan upravljanja Nacionalnim parkom Sjeverni Velebit*, Arcode, Krasno.

Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1999: *Prostorni plan Nacionalnog parka Paklenica*, Zadar.

Proleksis enciklopedija, 2018: *Velebitsko podgorje*, <https://proleksis.lzmk.hr/50033/> (2.12.2020.)

Republički zavod za statistiku SRH, 1967: *Promet turista u primorskim mjestima I-XII 1966*. Dokumentacija, 3.8, Zagreb.

Republički zavod za statistiku SRH, 1976: *Promet turista u primorskim općinama 1975.*, Dokumentacija, 224, Zagreb.

Republički zavod za statistiku SRH, 1987: *Promet turista u primorskim općinama 1985.*, Dokumentacija, 624, Zagreb.

Savezni zavod za statistiku, 1972: *Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo – delatnost, rezultati po naseljima i općinama*, Beograd.

Slobodna Dalmacija, 2019: *Foto-safari na Velebitu*, <https://static.slobodnadalmacija.hr/Portals/3/Images/2019/09/14/8M4A2991.JPG> (20.12.2020.)

Turistička zajednica Grada Senja, n.d.: *Kuća Velebita*, <http://visitsenj.com/atrakcije/kucavelebita/> (20.12.2020.)

Ustanova za razvoj turizma Grada Senja, 2015: *Strategija razvoja Grada Senja 2015.-2020.*, Senj.

Vlada Republike Hrvatske, 2013: *Prijedlog strategije razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb.

Zakon o zaštiti prirode, NN 80/13, 15/18, 14/19, 127/19, Zagreb.

Popis slika

Sl. 1. Prostorni obuhvat istraživanja u studiji slučaja Nacionalnog parka Paklenica.....	3
Sl. 2. Prostorni obuhvat istraživanja u studiji slučaja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit.....	4
Sl. 3. Naseljska i prometna struktura područja šire okolice Nacionalnog parka Paklenica u suvremenom razdoblju.....	16
Sl. 4. Zaposleno stanovništvo Općine Starigrad prema sektorima djelatnosti 1971., 1991., 2011.....	20
Sl. 5. Planinarska staza i stijena Anića kuk.....	22
Sl. 6. Klanac Velike Paklenice.....	22
Sl. 7. Etnografska cjelina zaseoka Marasović na ulazu u kanjon Velike Paklenice.....	23
Sl. 8. Broj noćenja za 2019. i koeficijent turističke funkcionalnosti na području Općine Starigrad i susjednih jedinica lokalne samouprave.....	28
Sl. 9. Broj posjetitelja u Nacionalnom parku Paklenica od 1996. do 2019. godine.....	29
Sl. 10. Broj domaćih i stranih posjetitelja u Nacionalnom parku Paklenica, po mjesecima 2019.....	30
Sl. 11. Jedna od brojnih tabli na području Starigrada koja upućuje na obližnji kamp.....	33
Sl. 12. Foto-safari na Velebitu.....	33
Sl. 13. Naseljska i prometna struktura područja šire okolice Nacionalnog parka Sjeverni Velebit u suvremenom razdoblju.....	37
Sl. 14. Zaposleno stanovništvo naselja Sjevernog Velebita prema sektorima djelatnosti 1971., 1991., 2011.....	41
Sl. 15. Rožanski kukovi.....	42
Sl. 16. Velebitski botanički vrt.....	42
Sl. 17. Napušteni pastirski stan.....	44
Sl. 18. Obnovljeni stanovi na području Alana.....	44
Sl. 19. Broj noćenja 2019. godine i koeficijent turističke funkcionalnosti Grada Senja i susjednih jedinica lokalne samouprave.....	47
Sl. 20. Broj posjetitelja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit od 2002. do 2019. godine.....	49
Sl. 21. Broj posjetitelja Nacionalnog parka Sjeverni Velebit i Kuće Velebita 2019., po mjesecima.....	50
Sl. 22. Suvremeni posjetiteljski centar u okruženju Šumarskog muzeja i lokalne crkve.....	53
Sl. 23. Turizam se <i>penje</i> na Velebit – bivša osnovna škola/današnji planinarski dom Oltari (940 m) u blizini istoimenog prijevoja i novouređeni apartmani.....	53

Popis tablica

Tab. 1. Ciljevi upravljanja IUCN kategorija zaštite i njihov prioritet, 1- primarni cilj, 2 – sekundarni cilj, 3 – potencijalno primjenjiv cilj, (-) – nije primjenjiv.....	10
Tab. 2. Kretanje broja stanovnika u Općini Starigrad 1961.-2011.....	18
Tab. 3. Velike dobne skupine općine Starigrad 1971., 1991., 2011.....	19
Tab. 4. Dolasci i noćenja turista na području Općine Starigrad 1966., 1975. i 1985. godine.....	25
Tab. 5. Dolasci i noćenja turista na području Općine Starigrad za 2005. i 2015. godinu.....	27
Tab. 6. Kretanje broja stanovnika u naseljima sjevernog Velebita 1961.-2011.....	38
Tab. 7. Velike dobne skupine naselja Krasno 1971., 1991., 2011.....	39
Tab. 8. Dolasci i noćenja turista na području naselja sjevernog Velebita 2005. i 2015.....	46